

Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero

Marija Klobčar

During ethnological-folkloristic work in the Kamnik area, I often came across accounts of Kamnik or Nevlje Lake in the narratives of the local people. At the same time, encountered clearly expressed doubts regarding this tradition. This led to the explanation of the existence of the lake as early as when Christianity had spread across Slovenia. This explanation indicates new understanding of the town itself: it points to the existence of unknown Kamnik.

Keywords: tradition, Kamnik Lake, the split of the lake, Štutna, folklore studies, archaeology, earthquake 1348.

Pripoved o jezeru, ki je nekoč »v davnih časih« zalivalo vso dolino severno od Kamnika, na jugu pa sta ga omejevala tedaj še združena hriba Malega in Starega gradu, je bolj ali manj samoumevni sestavni del bajeslovne preteklosti kamniškega območja. Tiste preteklosti, ki jo, navadno še z zgodbo o kamniški Veroniki, spoznajo otroci v prvih letih osnovne šole. Sama sem izročilo o jezeru spoznala še prej, preden pa sem pri pouku domoznanstva v tretjem razredu mekinjske podružnične šole od učitelja slišala zgodbo o njem.

Bilo je v času, ko smo živeli v vasi Zduša, v delu, ki so ga domačini imenovali Breg. To ledinsko ime, ki uradno ni bilo nikjer zabeleženo, je imel ta del vasi povsem samoumevno: nekaj hiš, ki je sestavljalo zaselek, je bilo na visoki terasi, ki ji je bilo sicer mogoče slediti od Mekinj do vznožja vasi pod planinami. Moja pot v šolo, ki je bila z leti vedno manj vidna, je vodila po stari stezi po robu te terase.

Posebnost tega sveta, ki so ga na prostrani terasi mekinjskega polja še prepredale njive, ločene z grobljami, je nekega dne s pripovedjo domačinke oživela. Eni od vaščank, ki je živela v drugem delu vasi, ob graščini Zduša, sem morala razložiti, kje živimo, in jo zaradi nekega naročila pospremiti k nam: v vas smo se namreč priselili in ni vedela, kje stanujemo. Ko je slišala, v kateri hiši smo, se je, sicer resnobna in redkobesedna, razživila in mi kot nekaj povsem samoumevnega pojasnila: »Vi živite tam, kjer je nekoč živel čolnar, ki je vozil ljudi na drugo stran jezera!« Mislila sem, da me ni prav razumela; po kratkem pregovarjanju, ki je razjasnilo njeno trditev, sem ugotovila, da misli zelo resno. Ta trditev, ki iz njenih ust ni zvenela kot pravljičica, je mojo otroško predstavo o svetu okrog mene povsem prevzela in ko sem v šoli kmalu za tem slišala o izročilu o jezeru, sem videla naš Breg in čolnarja, ki privezuje svoj čoln v škarpo pod hišo. Nikomur nisem omenila zgodbe, ki sem jo slišala, kot da je sodila le v svet, ki se je hkrati s to vaščanko čez nekaj let tiho umaknil v nek pozabljeni čas.

Življenje pa me je vendarle tako ali drugače vedno znova vračalo na poti, ki so se soočale s pripovedjo o jezeru. Pri srečevanju z izročilom kamniškega območja so bile pripovedi o jezeru del pogledov, ki so sestavljale zgodbe včerajšnjega dne. Življenjska pot pa me je pripeljala tudi na sledi domačega in tujega pesemskega izročila, prav tu pa se je ob nekem spoznanju o kamniškem jezeru začelo razpirati novo poglavje.

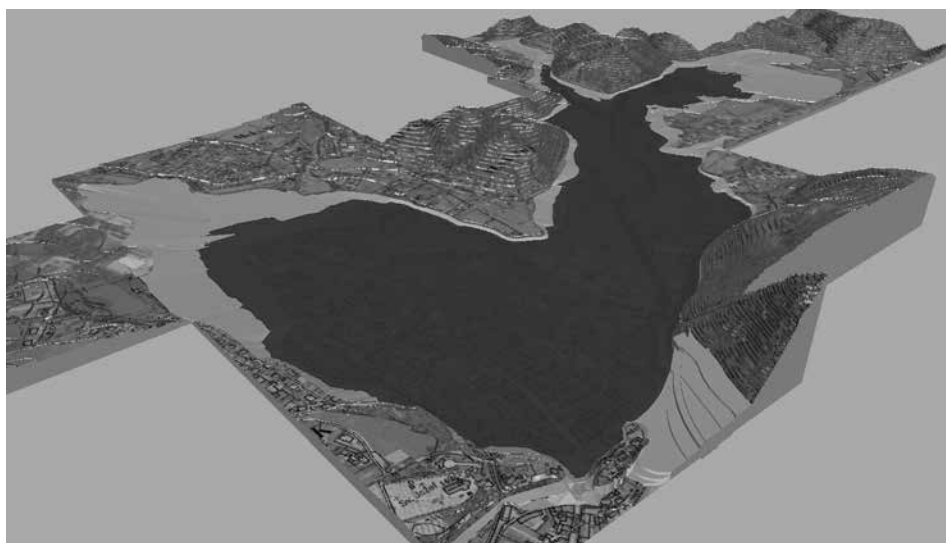
Nizanje pričevanj o kamniškem jezeru: ljudsko izročilo in starejši zapisi

Ob obsežnem etnološko-folklorističnem delu, namenjenem prikazu življenja in pesemskega izročila kamniškega območja,¹ sem v pripovedih domačinov pogosto naletela na izročilo o kamniškem oziroma neveljskem jezeru. To sliko so dopolnjevale tudi razne objavljene pripovedi, predvsem tiste, ki jih je zbral lokalni zgodovinar, romanist Ivan Zika (Zika 2011: 20–21), in tiste, ki sta jih za publikacijo, namenjeno obletnici odkritja mamuta v Nevljah, med domačini zapisala Benjamin in Danijel Bezek (Bezek B., D. 1998a, 1998 b): gre za izpričanost obstoja jezera na različnih točkah, do kamor je po pripovedovanju domačinov jezero segalo, predvsem za pričevanja o obročih za privezovanje čolnov. Poleg Malega gradu v Kamniku in cerkve v Nevljah naj bi bili obroči izpričani tudi ob pobočju Starega gradu, na dveh lokacijah na zahodu, torej proti Košišam in Tunjicam, na Zduši oziroma na Bregu in v Stranjah. Zanimivo je tudi pričevanje, ki se je ohranilo v vaseh pod Krvavcem: pri Zgornjem Svatenuku naj bi se še po drugi svetovni vojni stari možje pogovarjali o tem, da je bila ta kmetija prva nad Kamnikom, »prva kmetija zgór Kamonka«. Hkrati sem se srečevala tudi z jasno izraženim dvomom v to izročilo, v obstoj obročev in v njihovo povezavo z jezerom, in sicer tako v objavah kot v pogovorih: resno govoriti o jezeru in obročih za privezovanje čolnov je nekaterim nakazovalo vero v pravljice.

Pričevanja o obročih, na katere naj bi privezovali čolne, se nanašajo na točke na različnih nadmorskih višinah, natančnejši pregled pa kaže, da se uvrščajo na dve ravni; temu ustrezajo tudi jasno razpoznavne naravne terase na območju med Kamnikom in Stranjami. Prva raven zadeva višino, ki ustreza pričevanju, da je jezero segalo do Stranj. Na to se nanašajo poročila o obročih v smodnišnici, na Bregu oziroma na Zduši in na Malem gradu. Obroči v smodnišnici naj bi bili po pričevanjih vzdrževalcev vidni še okrog leta 1990. Drugi nivo nakazuje poročila o obročih v Nevljah, ohranjeni do popravila škarpe ob cerkvi: izpričani so okrog leta 1970. Izročilo pa govori o eni sami veliki katastrofi, o odtoku jezera, na katerega je spominjalo zvonjenje v neveljski cerkvi.

Prav območje Nevelj je z izročilom o jezeru najtesneje povezano. Kot dokaz za obstoj jezera je služilo sklicevanje na staro poimenovanje cerkve, na ime Sveti Jurij ob jezeru, S. Georg am See (Valvasor XI: 541–542) oziroma Ecclesia S. Georgii ad lacum, kot so ga po podatku iz leta 1703 poznale stare listine (Stele 1922–1928: 313). V Nevljah je v ljudskem izročilu ohranjen tudi spomin na to, da so morali vaščani starograbskemu graščaku kot dajatev letno naloviti koš rib, obdržala so se hišna imena, povezana z ribištvom, kot na primer Pär Ribču. Ohranilo so se tudi izročilo o potopljenem zvonu in pripovedi o tem, kako so s tistega dela tunjiškega območja, ki gravitira na Kamnik, vozili mrliče do jezera, od tam pa so jih na čolnih prepeljali k pokopu v Nevlje. To mesto, ki se nahaja v bližini Doma Kulture v Kamniku, še danes nosi ledinsko ime Pri Krajnarju. Najpomembnejše pričevanje o jezeru

¹ Gre za monografsko raziskavo *Na poti v Kamnik*, ki je v pripravi za objavo.

Izročilo o jezeru že dolgo razdvaja poglede na kamniško preteklost. Računalniška simulacija jezera v času, ko naj bi segalo do neveljske cerkve; pogled od Kamnika (Zale, Mali grad, Stari grad, Šutna, Novi trg) proti severovzhodu (označene Nevlje). Avtor Primož Zupan.

pa je do začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja ohranjalo vsakodnevno zvonjenje: v Nevljah je namreč ob tretji uri popoldne zvonilo z malim zvonom v spomin na uro, ko je jezero odteklo. Tega zvonjenja ni bilo le ob nedeljah in ob praznikih.

Pogostnost teh pričevanj in doživetja ljudi, povezana z njimi, so me ob mojih osebnih izkušnjah s terenskim delom in s pričevalnostjo izročila zavezovala k večji pozornosti do tega vprašanja: problema jezera nisem mogla razumeti le kot bogato bajeslovno preteklost. Prvi nadaljnji korak je bil podrobnejši vpogled v pisna pričevanja, pri čemer so bili nekateri zapisi vredni posebne pozornosti.

Najstarejši in vse do dvajsetih let dvajsetega stoletja neznani zapis, ki se nanaša na ožje kamniško območje, neposredno spregovori o samem jezeru in nastanku Kamnika. Gre za zapis v italijanskem jeziku, ki so ga do druge svetovne vojne hranili v frančiškanskem samostanu v Kamniku.² Kot je bilo že ugotovljeno, za ta zapis ni jasno, ali je bil namenjen polihistorju Valvasorju ali je starejši in z Valvasorjem ni imel nobene zveze. Odkril ga je umetnostni zgodovinar dr. France Stele, ki ga je objavil tudi v prevodu: »Kamniško mesto je zelo staro, v poganskih časih pa so bili (tod) trije gradovi, mesta pa ni bilo; na kraju, kjer je danes mesto, je bilo veliko jezero, ki se je raztezalo od Kamnika do okoliških hribov. Od omenjenih gradov pa je bil eden na večjem, drugi na manjšem hribu nad mestom, tretji pa na mengeškem hribu. V njih so prebivali trije malikovalski bratje, ki niso bili nikoli složni; vedno so se klali in spopadali med seboj. Končno se je v tem kraju zakotil zmaj, ki se je tako močno premikal, da je razbil razvotljeno goro, ki je zadrževala jezero in to se je razlilo po polju okoli hriba, zmaj pa, ki mu je zmanjkalo vode, je na polju poginil. Nato je na mestu, kjer je bilo jezero, nastal lep in prijazen kraj, kjer so zgradili mesto in ko so prišli učenci sv. Mohorja in Fortunata,³ so spreobrnilo tamošnje prebivalce h krščanski veri. Ko so ti videli

² Zapis je ohranjen samo v prepisu z dne 7. 11. 1922, saj je med drugo svetovno vojno izginil (Cevc E. 1958: 111).

³ Gre za širjenje krščanstva pod vplivom Ogleja. V Ogleju so bile od leta 408 ali 409 relikvije svetega Mohorja in Fortunata. Ta dva mučenca sta bila tudi zavetnika Oglejskega patriarhata (Bajt, Kocjan-Barle 2007: 774).

lepi čudež, so po vzoru mesta Berita izbrali za zavetnico sv. Marjeto. – Še je videti ostanke teh gradov; dva še stojita, tretji, Mengeški grad, pa je do tal porušen. Mali grad, ki je danes v mestu, je poln obokov in votlin in mnogih zakladov. V času pa, ko se je razlilo jezero, je ostalo v tem gradu le eno dekle z imenom Veronika. Ker je hlepela po zakladu in se je bala očetovih bratov, je rekla takole: ‚Raje se kot kača plazim s trebuhom po tleh, kakor da bi zapustila zaklade.‘ In z božjim privoljenjem se ji je zgodilo, kot je želela in postala je v zgornji polovici dekleta, v spodnji pa kača ter se je tiste dni mnogokrat prikazala. S svojo navzočnostjo je strašila ljudi, da so mnogi zboleli, posebno pa ženske, ki so zaradi tega spovijale. Zato so duhovni in sveti možje tistih dni (Veroniko) izobčili in ji prepovedali izhod iz njenega domovanja, kjer so počivali zakladi. Od tamkaj skozi majhno odprtino nekatere dni v letu navadno svetijo luči, ki jih mnogi vidijo. – Pred nekaj leti je bilo tu tudi sedem obročev za prikлеpanje jezerskih čolnov, ki pa so jih z grajskih zidov odstranili. /.../« (Stele 1922–1928: 69; Cevc E. 1958: 141)

Zapis neznanega kronista izraža temeljne značilnosti, ki so ustvarjale prepoznavnost kamniškega območja. Najpomembnejše je izročilo o jezeru, povezano z verovanjem v zmaja. Razlitje jezera kronist povezuje z zgodbo o Veroniki, ki v podzemnih votlinah Malega gradu varuje dragocene zaklade, in razkriva vzroke njenega prekletstva.

Tudi Valvasor je svojo predstavitev Kamnika naslonil na izročilo o jezeru. Jezero naj bi bilo tam, kjer je pozneje nastalo mesto, odvečna voda pa naj bi odtekala tam, kjer je bil v Valvasorjevem času prehod med mestom in Šutno. Razlitja jezera Valvasor v nasprotju z neznanim kronistom ne povezuje z zmajem, temveč z naravno nesrečo, s tem, da se je »utrgal oblak«, torej z strahotnim deževjem, ki je povzročilo, da je narasla voda razdelila pobratena gradova, Mali in Stari grad. Zapis govori tudi o posledicah razlitja jezera, o poplavljenju Mengeškega polja in o uničenju samostana, ki je bilo med Homcem in Mengšem. Kot poroča Valvasor, so v tem času Nevlje nekateri še imenovali Sveti Jurij ob jezeru (Valvasor 1689, Knjiga XI: 541–542).

Po Valvasorju več kot stoletje ni nobenih dostopnih pričevanj. Vnovičnemu zanimanju za vprašanje kamniškega jezera je mogoče slediti v začetku devetnajstega stoletja. Gre za predstavitev v nemškem jeziku, namenjene topografskim pregledom, v katerih je čutiti razsvetljsko naravnost. Ta drža je bila do izročila o jezeru neprizanesljiva. V ljubljanskem tedniku Laibacher Wochenblatt je tako leta 1804, v letu velikega požara v Kamniku, ko je pogorela tudi kamniška mestna hiša, prof. Anton Zupančič z razsvetljskim dvomom povsem zanikal tako obstoj jezera kot izročilo o tem, kako se je »zaradi strašnega utrganja oblaka gora preklala na dvoje«. Po njegovem mnenju bi tudi v primeru, da bi našli železne obroče, ki naj bi služili privezu ladij na obzidju Malega gradu, t. i. Kleinfeste, to ne zadoščalo kot dokaz za obstoj jezera: takšni obroči so po prepričanju poročevalca najverjetneje služili drugim namenom. Pripovedi o obstoju jezera in zgodbe o samostanu na Mengeškem polju je avtor označil za laž. Kot dokaz je navedel, da o tem ni nobenih zapisov (A. S. 1804: 1–2; prim. Zika 2011: 16).

Na dokaz, da o jezeru in njegovem razlitju ni pisnih pričevanj, se je pozneje opiralo še veliko nasprotnikov mnenja o obstoju jezera. Pri tem je jasno, da Valvasorjev zapis ni zadoščal kot pričevanje, zapisa neznanega kronista pa niso poznali. Prezrtost zapisa neznanega kronista in izgubljanje arhivskih zapisov po mestu pa dopuščata možnost obstoja izgubljenih pričevanj. Ob koncu devetnajstega stoletja, ko je bila zavest o pomenu pisnih virov v javnosti močno navzoča, je bilo v Kamniku arhivsko gradivo prepuščeno volji posameznikov. Na to je opozoril tudi Stiasny: »Iz kamniškega mestnega arhiva se je pogubilo

Valvasor je kot vzrok za razlitje kamniškega jezera navedel strahotno deževje, ki je z naraslo vodo predrlo naravno mejo med Malim in Starim gradom. Levo je vidno predmestje Šutna, v sredini Mali grad z golim južnim pobočjem, desno mesto Kamnik. *Die Ehre des Herzogthums Krain, Knjiga XI.*

mного starih listin, zato jih je pisatelj pridno iskal po mestu. Zasledil jih je mnogo.« (Stiasny 1894: V). Veliko arhivskega gradiva je bilo uničenega, uničevanje in izgubljanje gradiva pa je sicer razmeroma splošen pojav. Koliko so k temu pripomogli tudi požari, kot sta bila veliki požar leta 1788, ki je poleg hiš na Šutni uničil tudi župnišče in kaplanijo (Otošič 1985b: 24), in požar leta 1804, ko je v Kamniku pogorela tudi mestna hiša, in kaj je pogorelo v njih, ni znano.

Prav tako ni znano, kaj se je kot pričevanje ohranjalo v pesemski obliki. Na splošno o tem vemo več šele za obdobje tiska, ko so se vesti širile tudi s pesemskimi letaki (več Cheesman 1994; Beneš 1970; Klobčar 2014a). Kljub temu je eno od pripovednih pesmi, zapisano na kamniškem območju, mogoče razumeti kot pesemsko izraženo pričevanje o kamniškem jezeru. Gre za pesem, ki je bila sredi devetnajstega stoletja zapisana na Selih pri Kamniku, navezuje pa se na obstoj velikega jezera in na njegovo razlitje; zapisal jo je Matija Ravnikar-Požencan, ki je bil med letoma 1842 in 1845 župnik na Selih. Pesem govori o sveti Marjeti, svetem Juriju in zmaju v jezeru, ki so mu darovali ljudi, v njej pa je viden konflikt med predkrščanskim verovanjem in pokristjanjenjem. Graščaka sta za dar zmaju izbrala pastorko sveto Marjeto, ta pa je s pomočjo svetega Jurija s sklepancem zmaja premagala (več Klobčar 2014b).

Pesem, ki je bila z naslovom *S. Marjeta* objavljena v tretji knjigi prve slovenske zbirke ljudskih pesmi, zbirke *Slovenske pesmi krajskiga naróda* (Korytko 1841: 115–117), se torej navezuje na verovanje ljudi v vodno božanstvo, ki je zahtevalo človeške žrtve (več Klobčar 2011). Izraža pogled domačinov na izročilo o jezeru in njihovo razlago razlitja jezera, hkrati pojasnjuje tudi vlogo svete Marjete, sicer zavetnice Kamnika, in svetega Jurija, zavetnika cerkve v Nevljah. Ta zgodba je bila bodisi v pesemski obliki ali pa kot pripoved zapisana tudi v okolici. V naslednjih desetletjih pesemskega izročila na kamniškem območju ni nihče zapisoval, zato ni jasno, kdaj se je spomin na zgodbo o sveti Marjeti in svetem Juriju razvezal v pripoved. Ta pripoved pa je izpričana tudi na drugi strani domnevnega jezera, na območju Tunjic (Stele 1937–1939: 333; več Klobčar 2014b: 86–87).

Sredi devetnajstega stoletja se je zanimanje za pričevanja o kamniškem jezeru vnovič povečalo.⁴ Na to opozarjata zapisa okrajnega glavarja Konška, objavljena v *Blätter aus Krain*, ki izražata njegovo interpretacijo geoloških pojavov. Prvi se nanaša na odkritje, povezano z urejanjem prometne ovire v samem Kamniku, ki jo je najverjetneje zahtevala premestitev državne smodnišnice v Kamnik. Skozi mesto so namreč tedensko vozili smodnik, težko prehodni in neurejeni Klanec pa bi utegnil sprožiti nesrečo pri tem nevarnem prevozu: »Mesto Kamnik in njegovo prijazno predmestje Šutna ležita na diluvialnem grušču (produ). Masivni hrbet, ki se vleče med tako imenovanim Kljubovalnim stolpom in Kleinveste (Mala trdnjava),⁵ to predmestje ločuje od samega mesta in hkrati otežuje dostop. Pred petimi leti začeto odkopavanje te ne nepomembne prometne ovire je odkrilo debelo plast sestava iz najfajnejšega peska, ki ima zelo majhno konsistenco.« (Konschegg 1857a: 10).

Drugi zapis se jasneje nanaša na obstoj jezera: »Neposredno ob mestu se nahaja prostorna kotanja pred stoletji odteklega jezera; na njegovem nekdanjem bregu stoji neveljska cerkev. Izročilo še ohranja spomin na to jezero, saj se Nevlje imenujejo tudi Sveti Jurij ob jezeru.«⁶ Avtor si je nastanek jezera razlagal tako, da »je prod, ki ga je Bistrica nakopičila na levem bregu, Nevljico, ki dobiva vodo iz Tuhinjske doline in se sicer pred mestom Kamnik izliva v Bistrico, zajezil v jezero; ta voda je predrila prodnati nasip in izpraznila stoječo vodo v strugo Bistrice«. Prav tako po njegovem mnenju ni nemogoče, da bi oviro odstranila sama Bistrica s svojimi pritoki, saj ta po vsaki visoki vodi menja strugo.⁷ (Konschegg 1857b: 13)

Istega leta se je v navezavi na smodnišnico vprašanja jezera dotaknil še en dopisnik, in sicer v prispevku, ki mesto predstavlja s stališča tujca: izjemno občuteno je predstavil lepoto Kamnika in okolice, ob predstavitvi kapele na Malem gradu navedel izročilo o poganskem obredju, ki naj bi nekoč potekalo na mestu tedanje kapele, in navedel, da so celo jonski stebri v kapeli naslikani v spomin na to izročilo. Opis, poln romantičnega navdušenja nad mestom in njegovimi lepotami in prepleten s pesniškimi odmevi nemških avtorjev,

⁴ Namen prispevka ni, podati pregled vseh pričevanj o jezeru, temveč nakazati predvsem različnost interpretacij tega pojava.

⁵ Kljub temu poimenovanju se je v slovenščini ohranilo ime Mali grad (več Štular 2009: 30–31).

⁶ »Gleich außer der Stadt Stein gewahrt man ein ziemlich geräumiges Becken eines vor Jahrhunderten abgeflossenen Sees, and dessen einftigem Ufer die Kirche von Neul erbaut ift. Noch bewahrt die Tradition das Andenken an diefen See, denn Neul heißt auch St. Georgen am See.«

⁷ »Die Geröllmassen, welche der Ferstriß-Fluß auf feinem linken Ufer einem Damme gleich aufgehäuft hat, mochten den Neulbach, der feine Gewässer aus dem Tuchainer-Thal berabführt und gerade vor Stein in die Feiftriß mündet, zu einem See gefaut haben, bis es ihm gelungen ist, die Geröllbank zu durchbrechen und feine ftagnierende Waffermasse in das Feiftriß-Bett zu entleeren. So ift aber auch nicht unwahrfcheinlich, daß die Feiftriß felbt, die nach jedem Hochwaffer ihr Flußbett ändert, den Damm unterfüllt und ihren Nebenbach von diefem Hemmniffe befreit habe.«

je navedel tudi izročilo o jezeru, ki ga je ob predstavitvi smodnišnice dodatno podkrepil: »Omeniti moram, da so mi pred kratkim poročali, da so pri Grabnu naleteli na plast naj-finejšega peska, ki bi ga težko naplavila Bistrica; to govori v prid domnevi, da je bilo tu jezero.« (L. I. 1857: 142–143).⁸

Zapisi v nemščini, v katerih so poročevalci v tem času pogosto opevali naravne lepote Kamnika in okolice, so o izročilu o jezeru poročali razmeroma neobremenjeno. V zapisih v slovenskem jeziku iz tega časa se je to izročilo pojavljalo večinoma v preoblikovani, literarno predelani obliki. Gre predvsem za Trdinov zapis o jezeru in o poplavi Mengeškega polja (Trdina 1849: 60), za izročilo o zmaju v Bistriški dolini (Alešovec 1869), ki se je med ljudmi ohranjalo tudi zaradi ponatisov, in za Medvedovo epsko pesem *Zakleto jezero* (več Učakar 2010).

Izročilo o jezeru je bilo za literarno obdelavo zelo mikavno. Kljub temu je živelo tudi v podobi, ki se je prenašala iz roda v rod, le da je bilo zapisov o tem malo. Neposredno naslanjanje na pripoved bi lahko pisca in domačine izpostavilo posmehu, to pa je narekovalo zavarovanje pisca in domačinov s sklicevanjem na pravljичnost izročila. Tako je izročilo jezera v svojo pripoved vpletel Josip Ogrinec iz Podgorja pri Kamniku, v vasi v neposredni bližini mesta: »Na tem lepem mestu, kjer dandanes stoji Kamnik, in vse gori po dotični Nevljanski ravnini pa do Mekinskih bregov, stalo je nekedaj jezero, kakor trdi pravljica. Močan, kamenit jez namreč od sredomestnega holmčka, denašnjega malega grada, tje do Brgantove gore, med katerima je zdaj Bistričina struga, zaviral bi bil ondaj reko. Strašan lijak z utrganega oblaka bil bi potlej prodril tisti naravni oklep ter tako ločil tudi nekedanji grad Karnek, denašnji „stari grad“ vrhi Brgantove gore, od gradu na holmčku v mestu, — zdaj oba že razsuta!« (Ogrinec 1870: 224)

Iz zapisa je čutiti avtorjevo dojemanje verodostojnosti izročila »Koliko vere je vredna le ta pravljica, o tem se nočemo pričkat. Če se pa ž njo primerja ves tisti kotlasti svet zgoraj nad Kamnikom in peščeni nasad spodaj pod njim po polji do Menguša, reči se mora, da mogoče je vendar-le, da je jezero nekedaj stalo ondi gori in se razlilo tod doli.« (Ogrinec 1870: 224–225) Ob navajanju podatkov iz Valvasorjega zapisa je Ogrinec omenil tudi ohranjanje vsakodnevnega zvonjenja: »In med tamošnjim narodom gre še danes ta dan zraven drugih tudi ta pravljica, češ, da zato vsaki popoludan ob treh zvoni v Nevljah, ker ravno otore bi bilo jezero izteklo.« (Ogrinec 1870: 225). V izročilo o jezeru je vključil tudi izročilo o preročišču na prostoru malograjske kapele, ki je še živelo med ljudmi, in sicer ob predstavitvi spodnje kapele: »Zlasti v spodnji pak je jako dolgočasno zapuščeno, in le veter je, ki sem ter tje pocvili skozi ozko lino v seženj debeli zid pa črvojednim svetnikom popiha prah se starikavih ram. Res, neka tesna čut obhaja človeka tu notri v tem zatišnem svetišči. Stareji so trdili, da tu je bil nekedaj hram, v katerem je stal velik malik, ki je mnogo prorokoval ljudem prihajajočim od daleč mu darovat.« (Ogrinec 1870: 226)

Jurij Humar z Vodice nad Kamnikom, kot župnik s Primskovega znan predvsem po svojem zdravljenju, je zapisal izročilo, ki razlitje jezera povezuje z nasprotji med lastnikoma Starega in Malega gradu in s pravico do ribolova: lastnik Starega gradu naj bi malograjskemu branil loviti ribe in mu je zato prekopal rob jezera, zato naj bi jezero odteklo. Humar dodaja, da „še zmiraj v Nevljah ob 3 popoldan z malim zvonom v spomin te prigode zvoni“ (nav. po Cevc E. 1958: 116)

⁸ „Bemerkenswert ist, wie mir kürzlich berichtet wurde, dass man hier bim Graben eine dicke Schicht feinsten Sandes gestoßen ist, der schwerlich von der Feistriß angeschwemmt sein kann, und scheint dies für die Annahme zu sprechen, daß hier ein See gewesen sei.“

Dve desetletji pozneje je Josip Benkovič iz Novega trga v Kamniku nakazal bogastvo izročila, povezanega z Malim gradom in jezerom, in hkrati opozoril na to, da spomin nanj bleedi: »Potrtega duha ti razvedruje neizcrpni zaklad kamniškega bajeslovja. Bajke o jezeru, o ajdovskem templju na Malem gradu, o enookem maliku v njem, o zmaju v bistriški dolini, o junaku Vrtomiru, o zakleti Veroniki itd. še sedaj živé med starimi ljudmi, a žal, s sedanjim rodom izginejo menda za vselej v morje pozabljivosti.« (Benkovič 1892: 557) Na to pričevanje se je naslonil tudi učitelj Ljudevit Stiasny, ki je ob koncu devetnajstega stoletja služboval v Kamniku in mesto z okolico predstavil v odmevni domoznanski knjižici: v delo je vključil izročilo o kamniškem jezeru, omenil pa je tudi izročilo o zmaju, ki naj bi se zakotil v njem (Stiasny 1894: 11, 136). Župnik Simon Rutar ga je zaradi vključevanja spomina na jezero ostro obsodil: »Tisto modrovanje o kamniškem jezeru na str. 137. je čisto nepotrebno, ker v zgodovinskih časih jezera v Kamniku gotovo ni več bilo.« (S. R. 1894: 377)

Rutarjeva ocena razkriva razloge za zadržanost slovenskih piscev do predstavljanja izročila in njihovo previdnost v izražanju: v času realizma in pozitivizma so se namreč slovenski zapisovalci zaradi prizadevanj po poudarjanju narodnoreprezentančnega radi izognili temam, ki bi kulturo lastnega naroda povezovala z nedokazljivim bajeslovjem.

Drugačna naravnost do tega izročila pa je bila vidna v nemških objavah, predvsem v turistično-propagandnih brošurah. Te objave so se sicer osredotočale na naravne lepote, v predstavitvi izročila pa so se bolj brez predsodkov posvečale vprašanju jezera in pripovedim o poganskem templju na Malem gradu. Neobremenjeno so oživile predstavo o tem, kako so se v jezeru, ki sta ga zagrajevala Mali in Stari grad, »zrcalili veličastni apnenčasti velikani«, torej Kamniške Alpe⁹ (Sima 1891: 121–122), in druge podobe.

Nekateri avtorji so v poročanje o jezeru vključili tudi izročilo o samostanu, ki naj bi bil v bližini Homca. Eden od njih, Franz Schumi, je v svojem *Archivu für Heimatkunde* prav z naslanjanjem na uničenje samostana skušal tudi določiti čas razlitja jezera: ker je bila pri zidanju mekinjskega samostana izpričana pomoč minoritov iz samostana v bližini, je Schumi sklepal, da je jezero odteklo med letoma 1300 in 1320, istočasno kot naj bi bil zaradi »utrganja oblaka« uničen trg Ljubelj¹⁰ (Schumi 1884–1887: 218–219). Ta pogled ni bil osamljen, na kar kaže tudi Kronika župnije Gozd. Kronika prav tako navaja sočasnost teh dogodkov, le da naravno nesrečo postavlja v nekoliko starejši čas: pravi namreč, da se je med letoma 1261 in 1320 utrgal oblak in poplavlil trg Ljubelj, Stari Tržič. Zasula ga je Košuta. Narasla voda, ki je pretrgala jez »med Gornjim in Malim gradom«, pa je v Kamniku odnesla samostan minoritov, ki »so mnogo pripomogli k zidavi mekinjskega samostana«, ustanovljenega leta 1300.¹¹

Schumi je omenjeni prispevek objavil v času, ko so v Kamniku znižali Klanec, ostro mejo med mestnim središčem in Šutno. Dela pri znižanju te vzpetine so vnovič odprla vprašanje jezera, saj so razkrila bruna, ki naj bi po prepričanju ljudi to jezero zadrževala: »Leta 1882 so pod županstvom dr. Maksa Samca na ravno istem kraju, kjer se je popred baje voda odtekala, znižali izdatno Klanec. Pri tem so izkopali več brun. Iz njih lege se je dalo razvideti, da je bil tu pred več sto leti jez.« (Stiasny 1894: 137).

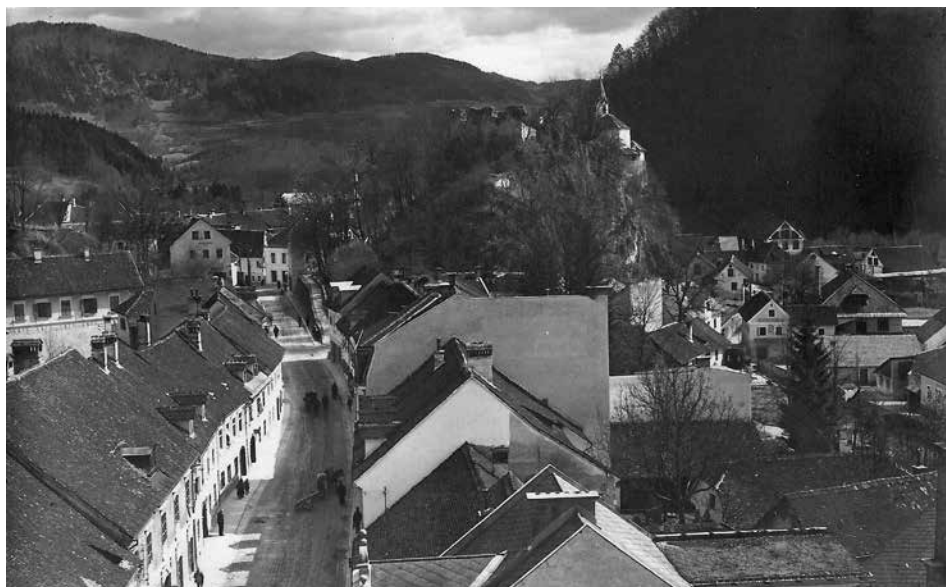
V času, ko je bilo objavljeno Schumijevo poročilo, so se torej pojavljali tudi materialni dokazi, ki so ljudi utrjevali v prepričanju o obstoju jezera. Kot dokaz o verodostojnosti

⁹ »sich die herrlichen Kalkriesen gespiegelt«.

¹⁰ Natančnejši čas uničenja starega Ljubelja, ki ga je zasul plaz s Košute, ni opredeljen. Znano je le, da je vlogo trga prevzel Tržič, ki je nastal po uničenju Ljubelja.

¹¹ Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Kronika župnije Gozd.

Znižanje Klanca, meje med predmestjem Šutna in mestom Kamnik, je vnovič odprlo vprašanje jezera. Pogled proti mestnemu središču z zvonika cerkve na Šutni leta 1928; v sredini je Mali grad, na desni je vidno vzhodno Starega gradu. Iz zapuščine Lada Strgarja.

izročila so bile razumljene tudi najdbe podzemnih rogov, odkrite ob znižanju Klanca in ob graditvi železniškega predora pod žalskim hribom leta 1890, ki jih sicer niso povezovali s samim jezerom. Rov na Klanca so označili,¹² prav tako so označili rov, odkrit med graditvijo železniškega predora; vest o tem odkritju je dopolnjevalo poročilo, da rovu niso mogli slediti daleč, saj sta ga zalila voda in blato (Sima 1891: 128).

Tudi Johann Sima, ki je ob zgraditvi kamniške železniške proge v obširni knjižici predstavil širše območje od Ljubljane do Kamnika, je izročilo o jezeru predstavil zelo neobremenjeno. To so mu priznavali celo nacionalno nenaklonjeni Slovenci: »Iz knjige se vidi, da pisatelj dobro pozna vse te kraje, da jih je sam prehodil in da mu ni bilo treba zajemati iz tujih virov.« (Nepodpisano 1891: 765) Pisal je o malograjski kapeli, o malikovalskem templju na Malem gradu in o maliku, ki je privabljal ljudi iz daljne okolice, saj je bilo tu preročišče. Poročal je tudi o zakladu, ki se je zbiral iz dragocenosti, darovanih temu božanstvu, in o poskusih iskalcev zakladov, da bi te dragocenosti odkrili (Sima 1891: 124–126).

Simovo poročanje izraža neposredni stik z ljudskim izročilom. Z enako neobremenjenostjo kot o Malem gradu je poročal o jezeru, o tem, da je Mali grad stal tesno ob vzhodju Starega gradu, o tem, kako je voda predrila jezero, ko se je »utrgal oblak izrednih razsežnosti«,¹³ in se razlila po polju proti Mengšu. »V okolici so bili še dolgo videti kupi kamenja in peska, ki so razkrivali to naravno nesrečo.«¹⁴ (Sima 1891: 127) Poleg Simovega opozarjanja na najdbo globokega podzemnega rova, ki so ga ob gradnji predora leta 1890 našli železniški delavci, je zanimivo njegovo presojanje zunanjega videza arhitekture pod

¹² Danes je to mogoče prepoznati po treh navpično postavljenih kvadrnih (prim. Zika 2011: 186).

¹³ »ein Wolkenbruch von besonderer Furchtbarkeit«.

¹⁴ »Lange sollen in der Gegend Stein und Sandhaufen zu sehen gewesen sein, die dieses Elementar-Ereignis geschaffen«.

malograjskim hribom: opazil je, da so hiše, ki so se neposredno naslanjale na malograjski hrib in so bile s pročelji obrnjene proti trgu, spominjale na srednjeveške zgradbe v Gmündu in Augsburgu (Sima 1891: 128), torej na nemški mesti.

Del zanimivosti je bil vključen tudi v turistično-propagandni brošuri *Wasserheilanstalt Bad Stein in Krain*, namenjeni predvsem obiskovalcem kamniškega kneippovega zdravilišča. Ta propagandna brošura se ustavlja pri različnih posameznostih, ki bi utegnile zanimati obiskovalca Kamnika in okolice, vključno s poganskim templjem, zakopanih zakladih na Malem gradu in darovi, ki so jih ljudje prinašali v dar maliku in naj bi jih varovala začarana devica Veronika. Brošura je predstavljala tudi zgodbo o Veronikini rešitvi in obljubljeni nagradi, poročala je o kamniškem jezeru, o obročih za privezovanje čolnov, ki jih je bilo pred dvesto leti še mogoče videti, o tem, kako se je razlilo jezero in zalilo Mengeško polje, in o drugem lokalnem izročilu (Nepodpisano 1898: 26–30).

Ob koncu devetnajstega stoletja, ko se je ob pomenu turizma v Kamniku vedno bolj uveljavljala tudi industrija, narodno zavedni meščani pa so svojo vlogo videli predvsem v poudarjanju nacionalnosti, je bilo izročilo o jezeru v javnosti posvečene manj pozornosti. Ta pozornost je oživila s Steletovo objavo zapisa neznanega kronista (Stele 1922–1928: 69), vendar ni sprožila odzivov. Izročilo o jezeru pa je še vedno živelo, otroci iz Nevelj in okolice so še vedno plezali po strmi škarpi pod cerkvijo, kjer so bili železni obroči, vaščani so na pobudo župnika odprli grobnico ob cerkvi, kamor so po izročilu pokopavali gospodo s Starega gradu, in ob soočenju s krstami dobili potrditev o pripovedih, ki so se ohranjale med ljudmi.

O nekdanjem jezeru pa si kot o izročilu prednikov niso pripovedovali le v krajih, kjer je živel spomin na čolnarje, ki so vozili po njem, temveč tudi na Mengeškem polju, kjer naj bi jezero pustilo svoje sledi. To je v svoji kroniki homške župnije zabeležil tudi duhovnik Anton Mrkun: »Ljudska govorica nam pripoveduje, da je bilo onkraj Kamnika, kjer sta neveljska in stranska dolina, nekdanje jezero. V Kamniku je narastla voda podrla naravno obrežje in se razlila po homškem in mengeškem polju ter ga zasula s šodrom.« (Mrkun 1925: 6)

Prav na poseben način pa je izročilo o jezeru oživel spomladni leta 1938, ko so ob regulaciji Nevljice izkopali mamutovo okostje (Bezek B., D 1998b; Klobčar 2014b). Domačini, ki so sodelovali pri regulacijskih delih, so bili ob najdbi namreč prepričani, da so našli kosti zmaja, ki je živel v jezeru in žrl ljudi. Preplah, ki je segel tudi do vesti v časopisu (Nepodpisano 1938), je bil kratkotrajen, vendar je razkril trdoživost nekdanjega verovanja in prepričanje o jezeru, ki je pred stoletji odteklo.

Obdobje po drugi svetovni vojni je v javnosti kljub živemu izročilu o jezeru, ki se je ohranjalo v Kamniku in njegovi okolici, ustvarilo prepričanje, da jezera »nikoli ni bilo« (Cevc E. 1958: 138). V neveljski cerkvi pa je še vedno vsak dan, razen ob nedeljah in praznikih, ob treh zazvonilo z malim zvonom, v spomin na usodno uro, ko se je zvon v neveljski cerkvi oglasil sam – ko je, kot so še vedno govorili ljudje, v silnem neurju narasla voda pretrgala vez med Starim in Malim gradom in sprostila pot vodi, ki je preplavila Mengeško polje in ga nasula s prodrom.

Ne glede na prepričanje nekaterih posameznikov, ki so trdili, da jezera nikoli ni bilo, se ni ohranjalo le zvonjenje v neveljski cerkvi, temveč se je ohranjalo tudi spomin na nesrečni dogodek. Nanj je v svojih objavah opozarjal tudi lokalni zgodovinar Ivan Zika in spodbujal ljudi, naj mu pomagajo najti sledi in pričevanja. Ena od teh sledi je vodila tudi v povsem vojaško organizirano smodnišnico, v tovarno KIK Kamnik, kjer naj bi se na enem od pobojščij še ohranili obroči za privezovanje čolnov. Zaprtost tovarne je ogled tega materialnega

dokaza preprečila. Ob predstavitvi obročev pod neveljsko cerkvijo pa je bil upoštevano tudi mnenje, da ti obroči niso bili namenjeni za privezovanje čolnov (več Zika 2011: 19).

Vnovično zanimanje za vprašanje kamniškega jezera, ki ga je spodbudilo splošno zanimanje za izročilo na Slovenskem, je bilo vidno tako ob obletnici izkopa mamutovega okostja (Bezek B., D. 1998a) kot v refleksiji literarnih odmevov na to tematiko (Učakar 2010). V socialnih spominih (prim. Fentress, Wickam 1992), ki se navezujejo na obstoj jezera, pa je mogoče jasno razpoznati dve ravni – raven sporočanja o tem, kar so pripovedovali drugi, in raven, ki o jezeru ne poroča kot o nečem, o čemer »se pripoveduje«, temveč o nečem, kar »je bilo«. Ti spomini se prepletajo s spoznanji, ki so se ohranila zaradi domoznanskih zapisov in razlag učiteljev pri pouku domoznanstva. Tem pogledom jasno nasprotuje pričanje, da so zgodbe o jezeru le del mitskega izročila, umaknjene v davno preteklost.

Vprašanja, povezana z opazovanjem življenja in izročila kamniškega območja

Nasprotujoča si mnenja o obstoju jezera so se zdela ne le samoumevna, temveč so bila tudi del moje lastne presoje tega izročila. Kako razumeti zvonjenje v spomin na razlitanje jezera, če si ob tem ni mogoče predstavljati, da v času, ko je že stala neveljska cerkev, ni bilo Kamnika? Hkrati me je begala navidezna nelogičnost nekaterih preteklih odločitev.

Moja premišljanja o jezeru so se strnila v več vprašanj. Zakaj so v Nevljah ohranjali zvonjenje, ki naj bi ohranjalo spomin na jezero? Zakaj je cerkev svetega Jurija v Nevljah, ki kot sedež prvotne župnije nakazuje starejše mitsko izročilo (več Klobčar 2014b), postavljena ob škarpo, ki nima obrambne funkcije, poleg tega je samo škarpo do regulacije Nevljice močno ogrožala voda? Vprašanja so se navezovala tudi na sam Kamnik. Zakaj je prehod med mestom in predmestjem Šutna, Klanec, čez katerega je tekla glavna prometna os, pomenil tako ostro mejo, kot se je izražala v šegah in navadah, medtem ko pri drugih kamniških predmestjih takšnega nasprotja ni bilo, in zakaj je župnijska cerkev ostala ves čas cerkev na Šutni, medtem ko mesto samo cerkve vse do časa turških vpadov ni imelo? Zakaj je imela Šutna poseben status?

Vsakodnevno zvonjenje v neveljski cerkvi je bilo del zadolžitve cerkovnika, ki so jo, tako kot druge zadolžitve, farani plačevali. Nevlje so bile vas, kjer so, kot kažejo podatki s konca devetnajstega stoletja, prevladovali mali kmetje; Neveljčani do nekaterih cerkvenih pobud niso bili posebno odprti.¹⁵ Čeprav je bilo v župniji nekaj večjih kmetij, so morali biti stroški, ki so si jih ljudje delili z biro, utemeljeni: v smiselnost tega zvonjenja so morali biti torej farani povsem prepričani. Ker ob nedeljah in praznikih ni zvonilo, kaže, da je bilo cerkovniku zvonjenje sredi popoldneva, ki je bilo glede na druge cerkve izjemno, odveč. Vaščani so torej z zvonjenjem ohranjali nekaj, kar je imelo poseben pomen. To zvonjenje se je ohranilo v času skupne jugoslovanske države, tudi v socializmu, ukinjeno pa je bilo kmalu po slovenski osamosvojitvi, v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, ko so z demokratizacijo družbe številne šege, povezane s katoliško cerkvijo, vnovič oživele: to zvonjenje je namreč župnika, ki je tedaj nastopil službo v Nevljah, motilo pri popoldanskem počitku. Župnikova volja je bila očitno močnejša od razlogov, ki so zvonjenje z malim zvonom v neveljski cerkvi ohranjali skozi stoletja.

¹⁵ Spomenica župnije Nevlje.

Umestitev neveljske cerkve na rob male terase je s stališča iskanja najugodnejših in najbolj smiselnih rešitev, ki naj bi na splošno veljale, nerazložljiva: oporni zid namreč ni zagotavljal obrambe, saj cerkev z vzhodne in južne strani ni bila z ničemer zavarovana. Poleg tega je zid zahteval stalna popravila in utrjevanje, kar je bilo za razmeroma revno faro velik strošek. Nevljica, ki je tekla tik pod cerkvijo, je oporni zid ogrožala do te mere, da so se leta 1938 lotili regulacije, pri čemer so odkrili okostje mamuta (Bezek 1998a).

Cerkev svetega Jurija v Nevljah se je na izročilo jezera navezovala s poimenovanjem Sveti Jurij ob jezeru, z umeščenostjo neposredno ob škarpo, ki jo je pred regulacijo ogrožala Nevljica, z vsakodnevnim zvonjenjem ob tretji uri v spomin na čas, ko naj bi jezero odteklo, in z obroči v škarpi. Foto Peter Naglič, 1938. Izvirnik hrani Matjaž Šporar, Šmarca.

Zanimivo se mi je zdelo tudi to, da je Klanec predstavljal tako izrazito mejo. Ta meja je bila posebno vidna v šegi velikega tedna, imenovana »strašenje Boga«. Že pred nastopom velikega tedna so fantje v meščanskih hišah in v trgovinah zbirali leseno embalažo, jo znosili na kup in jo po obredih velikega tedna z velikimi palicami, imenovanimi »porajkli«, s silnim truščem razbili. Veljalo je strogo pravilo, da smejo fantje s Šutne zaboje zbirati le na Šutni, fantje iz mesta pa v mestu. Klanec je bil meja, ki je niso smeli prestopiti, ta ločnica pa je bila vidna tudi ob promenadah: meščani so se namreč sprehajali le do Klanca.

Ob tem je še vedno ostalo tudi vprašanje, zakaj je župnijska cerkev v Kamniku v predmestju Šutna: ob tem, da je mestno središče nastalo severno od Malega gradu, in ob tem, da so bila na Klancu mestna vrata, kjer se je končal varni prostor mestnega središča, sta postavitev in ohranjanje župnijske cerkve v predmestju Šutna močno nenavadna; da je Kamnik do leta 1232 v cerkvenoupravnem pogledu spadal pod Nevlje, ne preseneča: težišča družbene moči so se prenašala, s tem pa so se prenašala tudi cerkvenoupravna središča. Ohranjanje vloge cerkve v predmestju Šutna teh premikov ne kaže. Kratkotrajna prekinitev tega statusa v času največje nevarnosti turških vpadov (Valvasor 1689, VIII: 809) tega dejstva ne spreminja, saj se je po umiku te nevarnosti prejšnje razmerje vrnilo: frančiškanska cerkev v mestu je začasni status župnijskega središča izgubila.

Med ta vprašanja so se vpletala pričevanja o jezeru, ki sem jih odkrivala med ljudmi in v pisnih virih, tudi tistih, ki se uvrščajo med pravljice ali povedke (Podbrežnik Vukmir, Kotnik 2009: 152–154); dopolnjevala so jih spoznanja o izročilu o zmaju in o pesmi, ki priča o njem, in se poglobljala ob primerjavi z izročilom o verovanju v moč vodnega božanstva, izpričanega v izročilu (Klobčar 2014b). Presenečale so tudi nezarasle strme pečine Malega in Starega gradu, ki jih je mogoče opazovati na upodobitvah od konca sedemnajstega do sredine devetnajstega stoletja. Da bi bile te pečine gole zaradi lomljenja kamenja, bi težko verjeli, saj bi s tem prebivalci neposredno ogrožali objekte na hribu. Če so jih čistili, da bi preprečili razraščanje korenin in posledično krušenje sten, ni razumljivo, da tega niso počeli tudi v devetnajstem in dvajsetem stoletju, ko si je mesto opomoglo.

Kako torej razumeti poročila o jezeru, povezana s temi pomisleki, ob tem da je bil obstoj jezera bodisi povsem zanikan (prim. Cevc 1958: 138) bodisi umeščen v čas pred vsaj dvajset tisoč leti (Gabrovec 1985: 6; prim. Učakar 2010: 193)? Kako ob tem razumeti zvonjenje, če kaže na to, da so morali biti prebivalci, ki jih je groza ob strahovitem dogodku najverjetneje prisilila v zaobljubo vsakodnevnega zvonjenja, že pokristjanjeni? Zvonjenje se je v krščanski liturgiji sicer uveljavilo, ko je papež Sabinijan (604–606) zapovedal oznanjanje kanoničnih molitvenih ur z zvonovi (Ambrožič 1993: 25; nav. po Kovačič 2013). V obdobju, ko so bili farani cerkve svetega Jurija v Nevljah že pokristjanjeni, je moral biti nekje tudi Kamnik. Izročilo o jezeru ima torej svojo pričevalnost, hkrati pa je v časovnem sosledju tudi nelogičnost, ki s samim izročilom na videz ni ponujala rešitve.

Izraz Šutna: nov pogled na preteklost mesta

Uganka tega časovnega sosledja se mi je zdela nerešljiva, dokler nisem pri svojem siceršnjem folklorističnem delu prišla do raziskave tematike naravnih nesreč: obravnavala sem namreč pesemske odzive na potres v Lizboni leta 1775. Kot je pokazala najdba v graščini na Visokem (Gspan 1978: 171), se je na Slovenskem kmalu po lizbonski nesreči pojavil letak, ki je v pesemski obliki prinesel vest o uničujočem potresu (Debeljak 1932:

688–689). Ta pesem ni bila edina pesemska vest o tem potresu; na to kažejo različni zapisi in poznejše objave.

Iskanje geneze te pesmi me je privedlo do primerjave z nemškimi pesmimi. Pesmi o libbonskem potresu, ki sem jih dobila iz Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu,¹⁶ pa niso omogočile le te primerjave, temveč sem ob njih postala pozorna na nekaj, kar me je povsem prevzelo: v različnih nemških različicah se namreč pojavlja izraz »der Schutt«, ruševina. Ena od njih navaja:

Über fünfzigtausend Seelen   Več kot petdeset tisoč duš
Liegen in dem Schutt zerstöt ...   leži v ruševinah uničenih ... (Richter 1972: 6)

Beseda der Schutt, ki je v zvezi s Kamnikom doživela nekaj razlag (Zika 2011: 33), torej označuje ruševino, ruševine, gruč, groblje, nasip, zasip (prim. Bezljaj 2005: 137; Snoj 2009: 421).

Moja dotedanja iskanja odgovorov na dileme o kamniškem jezeru so z razlago, da je sedanje predmestje Šutna poimenovano po nemškem izrazu za ruševine, ponujala povsem novo perspektivo. Po tej razlagi bi bil prvotni Kamnik, ob katerem je bilo lahko jezero še v času, ko je bilo v naših krajih že razširjeno krščanstvo, torej na Šutni, na prisojnem pobočju od Žalskega hriba in Malega gradu proti Novemu trgu. Razlitje jezera naj bi povzročilo, da je voda porušila in odnesla ne le povezavo med Malim in Starim gradom, temveč tudi naselje, ki se je naslanjalo na to pobočje, prvotni Kamnik. Prestižno naselje s središčem na prostoru, ki danes pripada Šutni, grajeno iz kamenja. Kamnik, Stein, znamenje moči in bogastva, naselje z varno naslonitvijo na pobočje in umeščenostjo ob donosno trgovsko pot, z ugodnimi možnostmi za bivanje in izjemno slikovito okolico.

S to interpretacijo sem vnovič pregledala starejše objave in zasledovala morebitne zapise o Šutni kot o starejšem kamniškem naselju, in sicer predvsem kot pričevalnost o sočasnem ustnem izročilu. Zapis iz leta 1880 obe poimenovanji, Šutno in Kamnik, sicer navaja v obratnem zaporedju, kot bi pričakovali, omenja pa rimsko naselje na območju današnje Šutne: »Da so Rimci še gotovo imeli pot iz Šutne, sedanjega Kamnika, skoz tuhinjsko dolino na Štajersko, si moramo misliti uže iz strategičnih ozirov /.../«. (Piskar 1880: 4). Ta zapis pa vendarle izraža le predvidevanja.

Zelo jasen pa je v tej opredelitvi Kamničan Josip Benkovič. Leta 1892 je v enem od svojih prispevkov izročilo o jezeru sicer poimenoval bajka, hkrati pa je jasno povedal, kje naj bi bil v času, ko je bilo še jezero, prvotni Kamnik: »Kako se je mesto začelo, ne da se pojasniti, ker ne moremo predreti neprodorne temine bajne starodavnosti. Bajka pripoveduje o jezeru, ki se je širilo od Malega in Starega Grada tje do mekinskega gozda. Po raznih okolnostih smemo sklepati, da se je zrcalila nekdaj tu zelena jezerska plan. /.../ Ljudska bivališča so stala tedaj na mestu, kjer stoji sedaj predmestje Šutina.« (Benkovič 1892: 518) Tudi Ivan Zika je, čeprav poimenovanja Šutna ni povezoval z nemškim izrazom za ruševine, Šutno prepoznaval kot starejši poselitveni prostor Kamnika (Zika 2011: 33), in sicer zaradi ugodnejših bivalnih možnosti.

Ne glede na redkost teh mnenj se je predvidevanje o Šutni kot prvotnem Kamniku zdelo vedno bolj verjetno. Katastrofa, ki je zadela to naselje, je bila očitno totalna, sicer ta del mesta ne bi dobil imena »Schutt« in bil s tem v celoti označen kot ruševina, groblje.

¹⁶ Za to gradivo se zahvaljujem tedanji bibliotekarki Barbari Boock.

Kaj je ostalo od tega, kar je bilo, lahko samo ugibamo, kaj se je dogajalo po katastrofi, prav tako. V listini iz leta 1362 pa se že omenja Šutenski potok. Izraz Šutna se je prvič pojavil leta 1438, ko je imel kovač Miha hišo »an der Schütt« (Otošec 1985a: 21).

Kaj ta interpretacija dogodka pove o nadaljnji usodi Kamnika? V zapisu neznanega kronista, ki je v italijanskem jeziku opisal davno zgodovino Kamnika, sta navedeni rast mesta na izpraznjenem prostoru in nakazana vloga Ogleja (Stele 1922–1928: 69; Cevc E. 1958: 141). Cerkev na Šutni je ostala izven Kamnika, danes vidnega kot mestno središče. Razlogi, da je cerkev ostala na Šutni, mesto pa se je razvilo na drugi strani Klanca, po tej interpretaciji torej ne govorijo le o mestu in predmestju, temveč o dveh naseljih, ki nista nastali sočasno.

Kamnik – zgodba dveh naselij?

Glede na to, da v izročilu o življenju v Kamniku ni čutiti prekinitev, je morala biti ob predpostavki, da je prvotni Kamnik doživel katastrofo, vnovična zgraditev mesta razmeroma hitra. Ob izjemnem položaju Kamnika, ki je bogatel zaradi obvezne, t. i. prisilne ceste, bi bilo to pričakovati. V srednjem veku so morali namreč trgovci s svojim blagom na posameznih relacijah uporabljati določene ceste, ki so vključevale ne le predvidene mitninske in nabitkovne postaje, temveč tudi določena mesta, ki so se pri tem na različne načine gospodarsko okoriščala, med drugim z izvajanjem skladiščne pravice. Status prisilne ceste je v času, ko je bil na kamniškem Starem gradu sedež visoke plemiške rodbine Andeško-Meranskih, dobil tudi Kamnik (več Vilfan 1985: 99–100, Kosi 1998: 39), vendar ga je po letu 1504 izgubil (Vilfan 1985: 103–104).

Postavitev novega Kamnika na izpraznjenem prostoru, kot jo predpostavlja ta interpretacija, je izhajala iz koriščenja izjemnih privilegijev oziroma iz potrebe zemljiških gospodov po ohranjanju prisilne ceste. Po tej razlagi je novi Kamnik nastal na drugi strani Klanca, v območju, ki je nudilo slabše bivalne možnosti. Hitra postavitev mesta, ki jo je z razlago o porušitvi prvotnega Kamnika mogoče predpostavljati, je poleg tega zahtevala ustrezno finančno podlago in jasen finančni interes. Ob tem ne kaže prezreti, da se je sedanja Japljeva ulica imenovala Židovska in da je bila to hkrati glavna ulica v malem naselju severno od Malega gradu. Da ime ni bilo naključno, kažeta omembi dveh Judov v drugi polovici štirinajstega stoletja. Josip Benkovič je to povezal z blagostanjem v mestu: po njegovem poročanju »... je koncem srednjega veka blaginja v Kamniku procvitala tako, kakor razven v Ljubljani, v nobenem mestu na Kranjskem; celó dva žida, Müsch in Chatzschim, sta tu stanovala okoli l. 1370« (Benkovič 1892: 519). Ob navedenih okoliščinah pri tem ni šlo le za blaginjo.

Na verjetnost, da so bile hiše severno od Malega gradu postavljene hitro, kažejo sledi višine prvotnih stavb, kot ga z izkopom portala razkriva hiša na Trgu svobode št. 8. Na to spreminjanje jasno opozarja tudi neobjavljeni podatek o najdbi v sedanji Prešernovi ulici: lastnik ene od hiš¹⁷ mi je ob mojem terenskem delu leta 1992 poročal o najdbi kamnite stražarske ute pod nivojem prtiličja njegove hiše. Te najdbe si tedaj nisem znala razložiti, saj mi ni bilo jasno, zakaj bi bila takšna uta pogreznjena v tla. Informator najdbe v času njenega odkritja ni želel razkriti tedanjemu Zavodu za spomeniško varstvo, ker se je bal izkopavanj.

¹⁷ Podatke sem posredovala Zavodu za varstvo kulturne dediščine v Kranju.

Spreminjanje nivoja objektov pa ni bilo izpričano le severno od Malega gradu, temveč tudi na Šutni: Valvasor namreč poroča, da se je zvonik šutenske cerkve zaradi mehkega terena ugreznil za celo nadstropje (Valvasor 1689, VIII, 810). Ta »ugreznitev«, zaradi katere so morali v zvoniku na novem nivoju tal narediti nova vrata, je bila v predstavitvi kamniškega območja označena kot zanimivost, primerljiva s poševnim stolpom v Pisi (Sima 1891: 133). Stiasny je ob tem navedel tudi možnost, da je teren nasut (Stiasny 1894: 68). Po Steletovem mnenju je te zaključke povzročilo dejstvo, da zvonik nima »zoklja s prirezanim zidcem« (Stele 1922–1928: 28).

Dvig nivoja zaradi nasipanja cest je sicer splošen pojav, dvig nivoja na raznih delih Šutne pa je neenakomeren: na nivoju severno od glavne ulice, proti Kolodvorski ulici, je mogoče zaslediti tudi poročila o ostankih starih zidov, vrat itn. Poleg tega ti ostanki zidov kažejo na drugačno postavitve nekaterih stavb. Predel Šutne južno od glavne ulice kaže, kot je mogoče sklepati po sakralnem objektu, na katerega so naleteli leta 1971, bistveno večjo spremembo nivoja. Ali to pomeni, da so na Šutni načrtno in dokaj enotno izravnali tla, tako kot so načrtno ustvarili oba vzdolžna stavbna niza na obeh straneh ulice?

Ob predpostavki, da je Šutna porušeni stari Kamnik, torej to, kar je jugozahodno od Klanca veljalo za ugrezanje, pomeni nasutje. To nasutje lahko pomeni dvig nivoja zaradi samih ruševin. O nasutju sicer ni bilo nobenih poročil, prav tako so bila skromna poročila o starejših najdbah v tem delu mesta. Veljavnost te hipoteze lahko potrdijo le arheološki dokazi, skromnost pričevanj pa to preverjanje močno otežuje.

Kako torej slediti materialnim pričevanjem o starejši naselitvi tega prostora? Glede na to, da so tako v Tuhinjski dolini kot na Mengeškem polju izpričani sledovi iz obdobja rimskega imperija, bi takšne sledove moralo izpričevati tudi morebitno naselje v Kamniku. Zavedanje o teh sledovih je oblikovalo pogled na ta čas predvsem od konca devetnajstega stoletja naprej. V Tuhinjski dolini je bilo zabeleženih več sledov, ki pričajo o vlogi tega območja tem času, predvsem s pričevanji poznoantičnega mozaika v Šmartnem, izpričanimi leta 1881, poročili o Rosovih grobljah (več Cevc E. 1960) in zakladu pod Ivanjkom (Sima 1891: 159) in s sledovi rimskih gradišč pri Motniku (Urankar 1940: 11; Šašel 1975).

Te najdbe kažejo na pomen prometne povezave skozi Kamnik. Rimska doba v Kamniku je sicer zabeležena, vendar so ta pričevanja zelo skromna. Tudi ta skromnost pričevanj je omogočala domnevo o obstoju naselja v tem času: »Čeprav so najdbe skope, lahko iz njih sumarno sklepamo na obstoj vasi ali zaselka v rimski dobi« (Šašel 1985: 10). Na vrtu nekdanje Lavrenčičeve hiše na Šutni so bili najdeni kovanci, ki jih je lastnica hiše predala Josipu Nikolaju Sadnikarju; med njimi je bil tudi sesterc Maksimina Tračana, kovan v času med marcem 235 in januarjem 236. Na tem vrtu so bili izpričani tudi ostanki zidovja (Gabrovec 1975a).

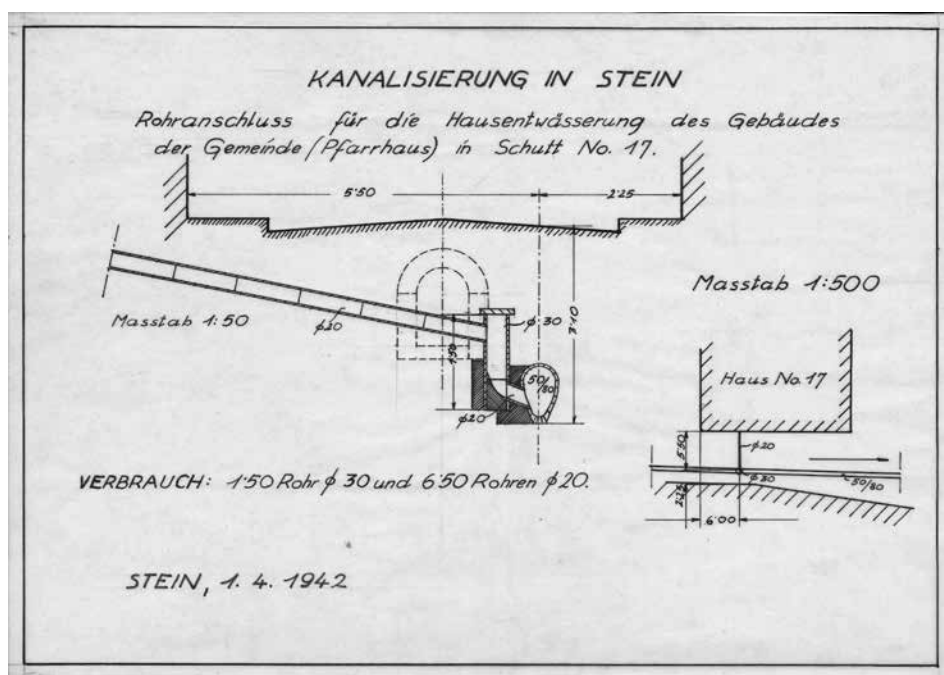
Sodobne arheološke raziskave kljub redkosti najdb omogočajo sklepanje o pomenu kamniškega območja v antiki. Arheološke sledi iz tega obdobja so namreč izpričane v Žejah in Kaplji vasi pri Komendi ter v Loki pri Mengšu (Vidrih Perko, Sagadin 2004: 215–216), na Malem gradu (Štular 2009: 143), v Suhadolah, poleg Zapric pa tudi na Jeranovem v Mekinjah in v Nevljah (Horvat 2006: 39; Štular 2009: 17), to podobo pa dopolnjujejo tudi novci, najdeni v spodmolu pri izviru potoka Ribnik v Godiču pri Kamniku (Bitenc, Knific 2001; nav. po Vidrih Perko, Sagadin 2004: 216) in zakladne najdbe v jami pod Stiško vasjo (Vidrih Perko, Sagadin 2004: 217).

Vloga Kamnika v rimskem času razkriva eden od nagrobnikov lapidarija v Medobčin-skem muzeju Kamnik, nagrobnik Gaja Dindija Blanda, ki kaže na povezavo med akvilejsko

družino Dindijcev in Kamnikom. Akvileja – Oglej – je bila »eden redkih antičnih centrov za predelavo jekla«; tam so bila tudi »skladišča železarskih polizdelkov in izdelkov iz zaledja« (Vidrih Perko, Sagadin 2004: 211). Družina Gaja Dindija Blanda je izšla iz starega etruščanskega mesta Paeneste blizu Rima, kjer so bili visoko razviti kovinarska obrt, izdelovanje nakita in bronaste posodja. Vse to kaže na verjetnost, da se je tudi kamniški pripadnik te družine ukvarjal z metalurško dejavnostjo v najširšem pomenu – s pridobivanjem surovin, izdelovanjem kovinskih predmetov, s trgovino in transportom (Zupančič 2003: 8; Vidrih Perko, Sagadin 2004: 208). Glede na arheološka odkritja v kamniških planinah (Cevc T. 1997), ki razkrivajo povezovanje planšarstva in rudarstva (Vidrih Perko, Sagadin 2004: 210), se odpira tudi vprašanje teh povezav v zaledju Kamnika.

Zaprice, kjer je bil leta 1830 najden omenjeni nagrobnik (Šašel 1985: 10), so zanimive tudi zaradi razlage imena, povezane s pojmom »zapreti«: »Koj pred Šutno, na mičnem, skalnatem vzvišku je zala grajščina, Zaprice (Steinbüchel), imenovana tako, ker pod njo so bila v poprejšnjih časih »šutenska vrata« (Ogrinec 1870: 227). Zaprice se omenjajo prej, kot se v virih omenja Šutna: leta 1301 je Friderik z Zapric prodal gornjegrajskemu samostanu svojo hišo blizu vrat na Klancu z zemljiščem (Otošec 1985a: 20). Ali razlaga o veliki katastrofi in nastanku novega Kamnika severno od Malega gradu pojasnjuje, zakaj najdb iz časa rimskega imperija ni v samem središču mesta?

Gradnja kanalizacije leta 1942 je na Šutni razkrila zanimivo starejšo kanalizacijo, ki ni bila deležna strokovne pozornosti. Nemški načrt za kanalizacijo hiše Šutna št. 17, današnje Maistrove hiše, risan v prerezu; črtkano je označen prerez predhodnega kanala. Arhiv Komunalnega podjetja Kamnik.

Nov pogled na preteklost Šutne je narekoval nadaljnje preverjanje pričevanj o porušenem naselju. Ob zelo skromnih najdbah, ki so arheološko izpričane, je bilo o tem mogoče najti veliko ustnih pričevanj. Večinoma se vežejo na najdbe kosti; na podlagi teh najdb, ki jim je mogoče slediti na vsem območju Šutne, se je v ustnem izročilu ustvarilo prepričanje o obsežnem pokopališču. Območje domnevnega pokopališča, na katerega bi sklepali na podlagi najdb človeških kosti, bi bilo tako precej večje kot sam Kamnik severno od Malega gradu. Vseh teh najdb na Šutni torej ni mogoče pripisati pokopališču.

Ljudje na najdbe večinoma niso bili dovolj pozorni ali pa so jih namerno prikrili, včasih pa so bili za to, da najdb ni opazila stroka, razlogi drugje. Na pomen posameznih pričevanj kaže primer, odkrit ob prenovi hiše Šutna št. 52, nedaleč od cerkve. Tam je bil meter pod nivojem cestišča najden del kamnitega odtoka. Poleg tega sta skrbna lastnika pri obnovi notranjosti v kleti odkrila zazidani predvidoma romanski portal in na najdbo opozorila spomeniškovarstveno službo. Najdba tega portala na Šutni odpira vprašanje, ki razmislje vrača v izhodišče: kako da je bil v tem delu mesta, ki velja za predmestje, in sicer v predelu, odmaknjenem od središča mesta, zidan objekt s tako oblikovanim portalom? Vprašanje je toliko bolj zgovorno zato, ker je Mali grad v začetku trinajstega stoletja opredeljen kot mestni grad, medtem ko »o obstoju naselbine nimamo nobenih arheoloških podatkov« (Štular 2009: 167).

Vnovičnega razmisleka je vredno tudi odkritje na župnijskem vrtu, na obzidanem prostoru južno od cerkve, kjer je bilo do leta 1738 pokopališče. Leta 1971 so ob zaščitnem izkopavanju ob gradnji prizidka k vrtcu z večjo zaščitno sondo ugotovili temelje in spodnje dele sten porušene romanske cerkve. Po mnenju kustosa Medobčinskega muzeja Kamnik, Marka Lesarja, gre pri tem lahko za cerkev, »pri kateri je bil leta 1207 župnik Ulrik (dominus Wolricus plebanus de Stein)«, ali za cerkev, »ki so jo leta 1232 iz špitalske povzdignili v župnijsko, saj je kamniška Marijina cerkev tudi kot stavba že izrecno omenjena (Ecclesia Sanctae Mariae apud Stain).« (Lesar 2001: 11) Hitra ustavitve izkopavanj je onemogočila nadaljnjo interpretacijo, na kar je avtor ob izidu umetnostnozgodovinske monografije o šutenski cerkvi jasno opozoril: »Najdba bi zaslužila nadaljnjo sistematično raziskavo, saj gre za očitno veliko cerkev, segala je vse do ceste, obok »kripte« je meril okrog 8 m.« (Lesar 2001: 11).

Te najdbe opozarjajo na to, da je veliko razkritih sledov starejše naselitve ostalo zamolčanih. Med njimi so tako odkritja zidov, nepojasnjenih vrat in raznih drobnih predmetov, ki so se razkrili ob globljem kopanju, od steklovine, kovaškega orodja, najdenega globoko pod zemljo, do osebnih predmetov. Med odkritji, ki so se izmaknila strokovni pozornosti, pa je tudi kanal, ki poteka po sredini Šutne. Odkrili so ga Nemci, ko so delali kanalizacijo, in ga v prerezi tudi posneli.¹⁸ Tudi starost tega kanala čaka na presojo arheologov, saj načrti in podatki, da je grajen iz lomljenega kamenja in opeke, tako kot kloake v Emoni, ne zadoščajo. V ta sklop sodi tudi nedavna najdba prej zasute obokane »kleti« na južnem robu Šutne, ki jo sestavljata dva vzdolžna prostora.

Vsa ta odkritja razkrivajo dragoceno stavbno dediščino, hkrati pa tudi bistvo problema: razlitje jezera, kot ga izpričuje izročilo, naj bi sprožilo porušitev naselja, zgrajenega iz kamenja. Odtod ime Šutna, Ruševine, Groblje. Sodeč po izročilu in razlagi imena Šutna, kot se kaže ob tej primerjavi, je velika naravna nesreča torej naselje, grajeno iz kamenja, razrušila, hkrati pa ruševine razkrivajo, po čem je Kamnik dobil ime. Interpretacija imena,

¹⁸ Načrte hrani Komunalno podjetje Kamnik.

Portal v hiši na Šutni št. 52, odkrit ob obnovitvenih delih, opozarja na pomen tega dela Kamnika v srednjem veku, hkrati pa odpira vprašanje razmerja med mestom in predmestjem Šutna. Foto M. Klobčar, 2015.

ki jo navaja Valvasor, torej poimenovanje Kamnika po okoli ležečem kamenju (Valvasor 1689, XI: 541), ki se je ustalila (Stiasny 1894: 19), je interpretacija iz Valvasorjevega časa in je za ta čas tudi povsem razumljiva. Takrat je bila ravnina, koder se je razlilo jezero, nasuta s kamenjem. Nekdanji Kamnik pa je bil prestižno naselje,¹⁹ zgrajeno iz kamenja: kamen je bil znak bogatstva, moči in ugleda. Povsem porušeno naselje, spremenjeno v grobljo, torej s tem razumevanjem nemo priča o nekdanji veličini Kamnika in o njegovem pomenu.

¹⁹ Za povezave imena Kamnik tako z naseljem kot z gradovoma glej Štular (2009: 32–34).

Izročilo o jezeru kot izziv za nadaljnje raziskovanje

Vprašanja, ki so me vodila v temeljit pretres izročila o kamniškem jezeru, so me prek primerjalnega gradiva, povezanega z imenom Šutna, pripeljala do nekaterih zaključkov. Predpostavka o jezeru in njegovem razlitju pojasnjuje velika nasprotja med mestom in Šutno; Šutna naj bi ob vnovični zgraditvi ostala le predmestje, sklepanje o prvotnem naselju na tem območju, poudarjenem z osrednjo osjo, cesto, pod katero poteka doslej nepojasnjena kanalizacija, pa razlaga ohranjanje ceste čez Klanec. Ob teh predpostavkah, podprtih tudi z na videz nerazumljivo postavitvijo neveljske cerkve neposredno ob škarpo, tudi pripovedi o jezeru dobijo večjo težo. S tem pogledom se z večjo pozornostjo kaže ustaviti tudi ob tisti razlagi imena Žale, ki je opozarjala na sorodnost s hrvaškim izrazom za zaliv oziroma prod ob morski obali (Zika 2011: 27). To povezavo nakazuje tudi dejstvo, da so kamniškim Žalam v devetnajstem stoletju rekli Spodnje Žale, za razliko od Zgornjih Žal severneje od njih (Melik 1985: 53). Teh domnev pa ni mogoče potrditi brez arheološko preverjenih dokazov.

Arheološka izkopavanja v Kamniku, ki so potekala od leta 1977 pod vodstvom arheologa Milana Sagadina oziroma tedaj še skupnega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, so bila večinoma namenjena raziskavi Malega gradu. Ta del je tedaj potreboval sanacijo, za nadaljevanje izkopavanj pa sredstev ni bilo. Izkopavanja so prinesla vrsto odkritij, pomembnih za Kamnik (Sagadin 1997), in spremenila pogled na preteklost in vlogo Malega gradu (Štular 2006; 2009). Veliko je ostalo neodkritega, predvsem območje lipovega drevoreda, kjer je prvotni pohodni nivo približno dva metra pod obstoječim (Sagadin 1997: 106). Po ljudskem izročilu naj bi ljudje na to območje prinašali zemljo v vrečah, da so površino zravnali, s tem pa naj bi prekrili mozaike. Brez arheoloških izkopavanj je to izročilo povsem nepreverljivo.

Ob odkritju zazidane odprtine nad južno prepadno steno je arheolog Sagadin opozoril na morebitni odlom skalne police (Sagadin 1997: 109). Odlom skalne police, do katerega bi lahko prišlo ob domnevni porušitvi pregrade med Malim in Starim gradom, sam po sebi ne potrjuje izročila o razlitju jezera: strmina lahko pomeni namerno nedostopnost, saj je bila težka dostopnost romanskih gradov njihova zaščita. Kljub temu ob odkritju te odprtine ni mogoče povsem odmisлити možnosti obstoja naselja na južnem pobočju Malega gradu, ki ga predpostavlja teorija o Šutni kot prvotnem Kamniku. Vrata so, tako kot nedavno odkrita predvidoma romanska vrata v hiši na Šutni, zazidana, in sicer z rečnim kamenjem, zazidali pa so jih, ko je južno od Malega gradu zazijal prepad. Da bi to pobočje lahko odnesla sila razlite vode, kažejo primerjave s starejšimi upodobitvami, ki še sredi devetnajstega stoletja jasno razkrivajo gola pobočja hriba. Tako pobočje je vidno tudi v Valvasorjevi upodobitvi Starega gradu.

Na razmislek o veliki katastrofi, ki je po tej teoriji zadela Kamnik, se navezuje tudi ugotovitev, povezana s postavitvijo obrambnega stolpa na drugi strani malograjske ploščadi. Presenetljiv je namreč soobstoj ruševin in graditve novega dela, saj »primera, ko bi na pogoreli polovici prestižnega gradu prebivalci ne počistili niti ruševin, hkrati pa bi drugi del služil kot regionalno upravno središče, v Evropi ne poznamo.« (Štular 2009: 153). Prava ta pojav namreč presenetljivo spominja na to, kar naj bi se po teoriji o porušitvi nekdanjega Kamnika zgodilo v mestu: novo naselje pod Malim gradom s pravicami porušenega Kamnika naj bi nastalo ob obsežnih ruševinah, ob povsem porušenem območju, ki je s tem dobilo lastnost prostrane groblje – Šutna. S tem razumevanjem je bila namreč Šutna ne le veliko območje ruševin, velika groblja, temveč ob katastrofi, ki jo s tem predpostavljamo, tudi

veliko grobišče. Arheološka odkritja na Malem gradu, ki jih Kamničani v času izkopavanj in po njih niso znali ovrednotiti, v kontekstu, ki ga ustvarjata jezero in nekdanji Kamnik, torej ponujajo razmislek globljih razsežnosti.

Na ta razmislek se navezuje tudi izročilo Drnovega, prav tako deležnega različnih interpretacij. Izročilo nasutost Mengeškega polja oziroma Drnovo razlaga z močjo vode, ki je predrila naravni jez, nasprotni pogled kamenje pripisuje rečnemu nanosu. Različnih interpretacij so bile deležne tudi najdbe na tem območju. Leta 1842 so ob popravilu ceste med Mengšem in Kamnikom naleteli na ostanke stavb in stebrov, ki se niso ohranili (Cevc E. 1960: 39). Ta najdba je sprožila domnevo o tem, da je na tem mestu stala rimska postaja »Ad quartodecimum«, s to lokacijo pa je A. Müllner povezoval tudi nagrobna spomenika, ki se nahajata v kapeli sv. Kolomana v mekinjski cerkvi (MDZK Wien 1892: 62–63; nav. po Cevc E. 1960: 40, Šašel 1985: 11), in nagrobnik, ki so ga odpeljali v Dragomelj. Tako kot je ves čas navzoč dvom v pričevanja o kamniškem jezeru, so nekateri dvomili tudi v lokacijo teh najdb (Cevc E. 1960: 40) ali v samo lokacijo rimske postaje Ad Quartodecimo (Gabrovec 1975b).

Spomin na preteklost Drnovega pa so poleg pripovedi, ki opozarja na usodno vlogo vode na Drnovem (Trdina 1849: 60) ohranjale naključne najdbe, ki jim ljudje niso pripisovali posebne pozornosti: kmetje so namreč na tem območju vse do druge svetovne vojne pri oranju našli marsikaj, kar so odnašali na groblje. Pri tem so pogosto »naleteli na rimsko opeko ali obdelane kamne«, ki so bili nekoč del rimskih zgradb (Zika 2011: 25) ali pa na kose železa različnih velikosti in oblik, ki si jih niso znali razlagati.

Po drugi svetovni vojni so delavci mengeškega obrata Agrokombinata groblje, kamor so ljudje nanašali kamenje in druge izkopane predmete, za boljšo izkoriščenost polj zravnali z buldožerji (Zika 2011: 25). Kamenje, ki smo ga šoloobvezni otroci v sklopu naravoslovnega dne še leta 1969 šli pobirati na Mengeško polje, je nosilo morda tudi te sledi. Spomin na izročilo stavb na tem območju se je umaknil veri v napredek. Ohranjale pa so se pripovedi o velikem jezeru, ki je nekoč, »v davnih časih«, predrlo jez med Malim in Starim gradom, zalilo prostrano Mengeško polje in uničilo tudi samostan menihov, po ljudskem izročilu minoritov, ki je bil nedaleč od homškega hriba.

Prav ta samostan pa je edini del zgodb o kamniškem jezeru, na katerega je spominjalo predvsem izročilo. Hkrati je ta, najbolj zbledeli spomin, narekoval tudi časovno umeščanje katastrofe. Na podlagi izročila o samostanu menihov je namreč Schumi razlitje jezera umestil pred leto 1320²⁰ in za leto 1300; leta 1300 je bil ustanovljen mekinjski samostan, ki naj bi ga pomagali graditi menihi iz reda manjših bratov (Schumi 1884–1887: 219).

Ali Schumijeva umestitev katastrofe v začetek štirinajstega stoletja oziroma v njegovo prvo polovico nakazuje možnost povezav z velikim potresom petindvajsetega januarja leta 1348, najhujšim v Srednji Evropi, ki je terjal dvajset tisoč, po nekaterih podatkih pa štirideset tisoč žrtev? V tem potresu, ki je Kranjsko, Koroško in Štajersko izredno prizadel, je bilo, po Valvasorjevem poročanju sodeč, porušeni šestindvajset mest in štirideset gradov in cerkva. Veliko ljudi je izgubilo življenje ob samem rušenju, veliko žrtev pa je bilo tudi zaradi številnih požarov, poplav in kuge, ki je sledila. Potres je bil med štirinajsto in petnajsto uro po svetovnem času. (ARSO, Potres 25. januarja 1348) Ob razlitju kamniškega jezera naj bi se, kot pravi izročilo, zvon v neveljski cerkvi oglasil sam od sebe, kar kaže

²⁰ Zanimivo je, da se med omembami mestnih gostišč s pravnim običajem obstagija v letih 1314, 1319 in 1320 omenja tudi Kamnik. Obstagij je pomenil posebno osebno izterjavo neplačanih dolgov, vezano na velike prenočitvene zmogljivosti (Kosi 1998: 202).

na povezavo s potresom, to pa naj bi se zgodilo ob tretji uri popoldne, zato je ob tej uri v Nevljah odtlej zvonilo.

Izročilo, velikokrat nedoločljivo ali nelogično v svojih opredelitvah, hkrati pa neizčrpno v svoji pričevalnosti, govori pripadnikom različnih strok. Govori s skrivnostno zgodbo o zmaju, ki je »razbil razvotljeno goro«, da je odteklo jezero, s številnimi drugimi zgodbami, ki se kljub zanikanju jezera nikoli niso hotele povsem umakniti iz kamniškega lokalnega spomina. Govori z na videz povsem nesmiselnim ohranjanjem spomina na čas, ko je bila kmetija v Svatnem »prva zgór Kamænka«, in o številnih drugih časih in zgodbah o jezeru. Morda pa vendarle prav nadaljnje sledenje temu izročilu, naravnano s stališč različnih strok, pojasni vprašanja, ki so s pogledi na jezero spremljala obravnave kamniške preteklosti.

Sledenje temu izročilu²¹ in vprašanjem, ki jih odpira, je privedlo tudi do geološkega pregleda. Geološki profil vrtine, izvedene leta 1975 v sklopu geološko-geomehanskih raziskav pred graditvijo novega armiranobetonskega mostu v severnem delu Kamnika, na Fužinah, je pod zgornjo plastjo humusa pokazal jasno izražen sloj melja z rastlinskimi ostanki, kar dokazuje obstoj jezera.²² To so v maju 2015 potrdile dodatne geološke sonde.²³

Te sledi morda vendarle pripovedujejo novo zgodbo nekdanjega Kamnika. Zgodbo, ki še vedno išče odgovor na vprašanje, kdaj je tako usodno zazvonilo v cerkvi svetega Jurija v Nevljah, da so se tega zvonjenja spominjali še stoletja, in zakaj so obroči, o katerih govori izročilo, celo na dveh ravneh. Morda bo ta zgodba uspela odpreti nova vrata – tako tista, do katerih še nismo uspeli priti, kot tista v visoki škarpi na Šutni, ki na južni strani obdaja vrtove in župnišče; in morda bo prav v tej škarpi prepoznala tisto obzidje, v katerem naj bi bila nepojasnjena »vrata, ki gledajo proti Mengšu«, kot je omenjeno v listini iz leta 1232 (Otarepec 1985b: 28). »Vrata, ki gledajo proti Mengšu«, proti Drnovemu, tja, kjer so z buldožerji po drugi svetovni vojni izravnali groblje, da bi lažje zgradili boljši svet.

Literatura

- ARSO, Potres 25. januarja 1348; <http://www.arso.gov.si/potresi/potresna%20aktivnost/potres1348.html>
- A. S. 1804. Etwas über das Städtchen Stein. *Laibacher Wochenblatt*, 17, 1–2. URN:NBN:SI:DOC-DQQ49R2U from <http://www.dlib.si>
- Alešovec, Jakob. 1869. *Vrtomirov prstan ali zmaj v Bistriški dolini*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayer & Fed. Bamberg.
- Ambrožič, Matjaž. 1993. Zvonarstvo na Slovenskem. V: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 15. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani.

²¹ To sledenje so mi omogočili Primož Zupan, Cene in Špela Grčar, Valentin Zabavnik, Justin Klanšek, Janez Repanšek, Andrej Kuhar, Silvo Uršič, Jože Repnik, Tina Romšak, Danijel Bezek, kamniški župnik Luka Demšar, neveljski župnik France Oražem, Ivo Stražar, France Malešič, Matjaž Šporar, Tadeja Šubic, Zavod RS za varstvo narave, območna enota Kranj, dr. Benjamin Štular, ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo, Matevž Bergant, GI ZRMK, z močno oporo pri delu pa tudi mož Franci Klobčar. Vsem iskrena hvala.

²² Geološki zavod Ljubljana, Dopolnjeno geotehnično poročilo o pogojih temeljenja mostu čez Kamniško Bistrico v Kamniku, Geotehnični in geološki profil vrtine K 11/75. Vavpotič, K., 1982; za podatke in za nadaljnjo sondažno raziskavo se zahvaljujem dr. Janku Urbancu, Geološki zavod Slovenije.

²³ Dr. Janko Urbanc je dne 12. 5. 2015 izsledke vrtine, izvedene leta 1975, preveril s štirimi dodatnimi sondami na različnih lokacijah na območju domnevnega jezera. Rezultati potrjujejo obstoj približno meter debele plasti jezerskih sedimentov – meljaste gline ali glinastega melja – pod tankim slojem humusa.

- Bajt, Drago, Kocjan-Barle Marta idr. (ur.). 2007. *Splošni religijski leksikon A-Ž*. Ljubljana: Modrijan.
- Benkovič, Josip. Kamnik. 1892. Prirodopisno-zgodovinski obraz. *Dom in svet* 11, 517–558.
- Beneš, Bohuslav. 1970. *Svetská kramařská piseň*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyne.
- Bezek, Benjamin in Danijel. 1998a. *Po sledih neveljskega mamuta*. Kamnik: Osnovna šola Frana Albrehta.
- 1998b. Terenski zapiski iz okolice Kamnika.
- Bezljaj, France. 2005. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, IV, Š–Ž. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija.
- Cevc, Emilijan. 1958. Veronika z Malega gradu. *Kamniški zbornik* 4, 111–145.
- Cevc, Emilijan, Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline. *Kamniški zbornik* 6, 1960, 35–48.
- Cevc, Tone. 1997. Davne sledi človeka v Kamniških Alpah. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Inštitut za arheologijo.
- Cheesman, Tom. 1994. *The Shocking Ballad Picture Show*. Oxford, Providence: Berg.
- Debeljak, Anton, 1932. Najstarejši slovenski letak. *Življenje in svet* 12/26, 688–689.
- Fentress, James in Wickham Chris, 1992. *Social Memory*. Cambridge Massachusetts, Blackwell Publisher.
- Gspan, Alfonz, 1978. *Cvetnik slovenskega umetnega pesništvo do srede XIX. stoletja*, I. knjiga. Ljubljana: Slovenska matica.
- Gabrovec, Stane. 1975a. Kamnik. V: Gabrovec, Stane idr., *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo: 184.
- Gabrovec, Stane. 1975b. Mengeš. V: Gabrovec, Stane idr., *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo: 193.
- Gabrovec, Stane. 1985. Kamniško ozemlje v prazgodovini. V: Žontar, Jože idr., *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 6–12.
- Horvat, Jana. 2006. *Dekle je po vodo šlo. Rimski vodnjak iz Suhadol*. Kamnik: Medobčinski muzej.
- Klobčar, Marija. 2011. "Voda, jaz ti darujem od dna do dna ..." Pesemske sledi verovanja v nadnaravno moč vode. *Studia mythologica slavica* 14, 181–193.
- Klobčar, Marija. 2014a. Pesemsko obveščanje in ustvarjanje tradicije. *Traditiones*, 43/ 3: 87–110. doi: 10.3986/Traditio2014430401
- Klobčar, Marija. 2014b. „V tem kraju lintverni ljudi je ...“ : zmaj iz Kamniškega jezera in pesemsko izročilo. *Kamniški zbornik* 22: 81–91.
- Konschegg, Valentin. 1857a. Geologische Excursion in Gesellschaft des k. k. Bergrathes und Chef-Geologen, Herrn M. V. Lipold. Das östliche Gebiet von Oberkrain. Bamberg, Fedor.
- Konschegg, Valentin. 1857b. Das östliche Gebiet von Oberkrain. Bamberg, Fedor, Kleinmayr, Ignac Alojz (24.01.1857). *Blätter aus Krain*, 1/4, 13–14. URN:NBN:SI:DOC-PFSM8K6S from <http://www.dlib.si>.
- Kleinmayr, Ignac Alojz (17.01.1857). *Blätter aus Krain*, 1/3. URN:NBN:SI:DOC-5MXK0H37 from <http://www.dlib.si>
- Korytko, Emil. 1841. *Slovenske pesmi krajnskiga naróda* III. Ljubljana: Jožef Blaznik.
- Kosi, Miha. 1998. *Potujoči srednji vek*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC (ZRC 20).
- Kovačič, Mojca. 2012. Pa se sliš ... Pritrkavanje v slovenskem in evropskem prostoru. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Folkloristika 5).

- Kronika župnije Gozd. Nadškofijski arhiv v Ljubljani.
- L. I. 1857. Stein in Krain. Bamberg, Fedor, Kleinmayr, Ignac Alojz (05.09.1857). *Blätter aus Krain* 1/36, 142–143. URN:NBN:SI:DOC-ZU3D8F3A from <http://www.dlib.si>.
- Lesar, Marko. 2001. *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku*. Kamnik: Kulturni center.
- Melik, Vasilij. 1985. Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine. V: Žontar, Jože idr., *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 52–55.
- Mrkun, Anton. 1925. *Homec*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
- Nepodpisano. 1891. »Bilder aus Krain I.«; Im Gebiete der Steiner Bahn, von Johann Sima, illustriert von Ladislaus Benesch. *Ljubljanski zvon* 11/12. URN:NBN:SI:DOC-HDP6OZXO from <http://www.dlib.si>, 765–766.
- Nepodpisano. 1898. *Wasserheilanstalt »Bad Stein«* (in *Krain*) und Umgebung. Stein. Verlag der Kuranstalt.
- Nepodpisano. 1938. Mamuta odkopavajo. *Jutro* 65, 3.
- Ogrinec, Josip. Kamnik. 1870. Zgodovinsko-mestopisen obraz. *Letopis matice slovenske* 1870, 224–230. URN:NBN:SI:DOC-FZ6DKNKI from <http://www.dlib.si>
- Otorepec, Božo. 1985a. Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika. V: Žontar, Jože idr., *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 19–22.
- Otorepec, Božo. 1985b. Listina iz 1232 in starejša zgodovina Kamnika. V: Žontar, Jože idr., *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 23–32.
- Podbrežnik Vukmir, Breda, Kotnik, Irena. 2009. Čuden prečudež. *Folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Piskar, A. 1880. Starozgodovinske stvari. Špitalič, Tabor, Kozjak in Kozji hrbet. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1/38, 3–4, <http://nl.ijs.si/imp/nuk/dl/NUKP14041-1880.html>
- Richter, Lukas. 1972. *Die schreckliche Pulver-Explosion zu Harburg und andere Echte und Wahrhafte Moritaten*. Berlin: Eulenspiegel Verlag.
- R(utar) S(imon). 1894. Kamnik, zemljepisno-zgodovinski spis. *Ljubljanski zvon* 6, 376–377.
- Sagadin, Milan. 1997. Mali grad v Kamniku. *Varstvo spomenikov* 37, 105–125.
- Schumi, Franz. 1882–1883. *Archiv für Heimatkunde* I, Laibach: Narodna tiskarna.
- Schumi, Franz. 1884–1887. *Archiv für Heimatkunde* II, Laibach: Narodna tiskarna.
- Sima, Johann. 1891. *Im Gebiete der Steiner-Bahn*. Bilder aus Krain I., Laibach: Kleinmayr, Fed. Bamberg.
- Snoj, Marko. 2009. *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Založba Modrijan in Založba ZRC.
- Spomenica župnije Nevlje od leta 1895. Župnijski urad Nevlje.
- Stele, France. 1937–1939. Izročilo Tomaža Steleta. Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku. *Etnolog* X–XI: 329–343.
- Stele, France. 1922–1928. *Politični okraj Kamnik*. Ljubljana: Umentostno-zgodovinsko društvo.
- Stiasny, Ljudevit. 1894. *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski opis*. Ljubljana: I. Kleinmayer in F. Bamberg.
- Šašel, Jaroslav. 1975. Motnik. V: Gabrovec, Stane idr., *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana, 191–192.

- Šašel, Jaroslav. 1985. Zgodovina nagrobnikov. V: Žontar, Jože idr., *Kamnik 1229–1979*. Kamnik: Kulturna skupnost Kamnik, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo: 10–13.
- Štular, Benjamin. 2006. Mali grad večji in starejši. *Kamniški zbornik* 18: 223–233.
- Štular, Benjamin. 2009. *Mali grad. Visokosrednjeveški grad v Kamniku*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Trdina, Janez. 1952 [1849], Narodne pripovedke iz Bistriške doline. *Zbrana dela* IV: 13.
- Učakar, Ivanka. 2010. Nekoč je bilo jezero. *Kamniški zbornik* 20: 191–198.
- Urankar, Pavle. 1940. *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Ljubljana.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn. 1877 [1689]: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Knjiga XI. Faksimile, Rudolfswerth: J. Krajec. 541–547.
- Vidrih Perko, Verena, Sagadin, Milan. 2004. Gorenjska v antiki. *Kamniški zbornik* 17: 207–224.
- Vilfan, Sergij. 1985. Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika*, 33, 2/3, 99–105. URN:NBN:SI:doc-D1YUYDDO from <http://www.dlib.si>
- Zika, Ivan. 2011. *750 let mesta Kamnika. Iz kamniške zgodovine*. France Malešič (ur.). Kamnik: Studio Dataprint.
- Zupančič, Mirina. 2003. *Lapidarij kamniškega muzeja*. Kamnik: Kulturni center.

Forgotten Kamnik and its Lake

Marija Klobčar

When performing extensive ethnological-folkloristic work aimed at presenting the life and song tradition of the Kamnik area, I often came across the account of Kamnik Lake or Nevlje Lake in the narratives of the local people. This image was further supported by various published narratives affirming that the tradition remains alive. At the same time, I have been faced with a clearly expressed doubt, in publications and orally, regarding this tradition, the existence of rings and their connection with the lake.

Accounts of the rings where boats were supposed to be tied testify to two levels of the lake. This is also matched in the terraces between Kamnik and Stranje, the village under the Kamnik-Savinja Alps. However, tradition mentions only one major catastrophe, the draining of the lake, which is specifically linked with the village of Nevlje in the immediate vicinity of Kamnik, with Kamnik as such, where water is supposed to have penetrated the dam between Mali grad and Stari grad, and the plain to the south of Kamnik, where water from the lake is also supposed to have carried a monastery away.

It is the area of Nevlje that is most closely linked with the tradition of the lake. This is indicated in the old name of the church, i.e. St George by the Lake, S. Georg am See or Ecclesia S. Georgii ad lacum, in the memory of fishery, the tradition of the sunken bell, and so on. However, until the early 1990s, the most important account of the lake was preserved in daily bell-ringing at three o'clock in the afternoon in memory of the time the lake drained. This bell-ringing was only absent on Sundays and holidays.

Based on the rate of recurrence of such accounts and the related experience of people I had encountered while working on a related monograph, I felt committed to greater attention regarding the issue. The first step that I took was a more detailed insight into the written accounts. The oldest two records on the lake date back to the 17th century. As the reason for the water to have drained, the first one states a dragon, and the second one, recorded by the polymath Valvasor, states horrific rains, which made the water breach the natural dam between Mali grad and Stari grad. This is also the cause that is predominant in oral tradition. There is a song on the flooding of the lake preserved in Kamnik area, speaking of the lake, of St Margaret, St George and a dragon in the lake, to which people were sacrificed. In the song, the defeated dragon causes the lake to flood.

In the mid-19th century, interest in the testimonies regarding Kamnik Lake grew again. In written accounts of the lake originating at the time, the positions of Slovenian and German recorders are slightly different. German accounts are quite unconcerned in their reports on the lake, considering them part of history with corresponding reporting value; in contrast, Slovenian recorders protected themselves in their accounts by referring to the mythological tradition, as they were hesitant to express the gullibility of Slovenians, thus damaging their image as a nation. It was the time of distinct national oppositions.

When reporting on the lake, the majority of authors included the account of the pagan temple at Mali grad, of underground passages and of a monastery that was supposedly located near Homec. Such reports relied on the recounting of the destruction of the monastery that one of them, Franz Schumi in his *Archiv für Heimatkunde*, attempted in order to determine the time when the lake had flooded; he presumed that the lake drained

between 1300 and 1320, at the same time that the market town of Ljubelj was supposed to be destroyed due to a “cloudburst”.

At the time Schumi’s report was published, material evidence also appeared that made people believe in the existence of the lake. When Klanec, the barrier between the town of Kamnik and Šutna on its fringes, was being lowered, logs were uncovered that were supposed to have confined the existence of lake, and an underground passage that was followed by a similar find nearby about a decade later.

At the end of the 19th century, when industry was asserting itself in Kamnik alongside tourism, public attention to the tradition of the lake decreased. What remained were tales of the lake, as well as the rings at the gunpowder factory and in the high escarpment below the Nevlje church where children used to play. However, the tradition of the lake was brought to life in spring 1938 when a mammoth skeleton was excavated upon creating a new bed for the Nevljica River. The locals who were participating in the construction were certain they had found the bones of the dragon who lived in the lake and fed on people. Despite the persistent tradition of the lake, in the period following World War Two, a firm public belief that the lake “had never been there” was established, but in recent years an increased interest in the lake has again become evident.

Contrasting opinions on the existence of the lake have been part of my assessment of this tradition. The bell-ringing in Nevlje memorialising of the draining of the lake meant that Nevlje church had already been built at the time when there was a lake nearby. Where was Kamnik at that time? The bell-ringing tradition had been preserved in Nevlje almost until the end of the 20th century. I was also interested why the church of St George in Nevlje, indicating an older mythical tradition as the seat of the original parish, was placed close to an escarpment that has no defence purposes, and that until the regulation of Nevljica had been heavily threatened by water.

There were also issues related to Kamnik. Why was Klanec, the passage between the town centre and the Šutna on its fringes, which was traversed by the main traffic route, considered as a very sharp boundary line, which also reflecting in various customs and habits, whereas there was no such contrast with regard to other town’s outskirts; why has the church at Šutna always remained the parish church, whereas there was no church in the town centre until one was built there in the time of the Turkish invasions? Why was there a special status for Šutna? Another surprising fact were the steep rock faces of Mali grad and Stari grad that can be seen bare in portrayals up to the mid-19th century.

My key to clarifying these issues was quite unexpectedly to do with folkloristics: in my other explorations within that field, as I was discussing a song about the 1775 Lisbon earthquake and making comparisons to German songs on the same catastrophe, I came across the term “der Schutt”, rubble. There seemed to be a link between this catastrophe and Kamnik: the word Schutt is the German name for the outskirts of Kamnik named Šutna.

In the light of the fact that the current outlying district Šutna is named after the German term for ruins, my previous search for answers to the dilemma of Kamnik Lake was given an entirely new perspective. According to the new explanation, the original Kamnik, which might have been surrounded by a lake as early as when Christianity had spread across Slovenia, was located at Šutna, i.e. on the sunny side of the Žale hill and Mali grad towards Novi trg. As the lake spilled, water would have demolished and removed not only the connection between Mali grad and Stari grad, but also the settlement leaning

on this slope, i.e. the original Kamnik. A prestigious stone-built settlement centred at the place that is today Šutna: Kamnik, Stein, a symbol of power and wealth, a settlement leaning safely upon a slope and positioned alongside a lucrative trade route, the so-called *Straßenzwang* between coastal areas and the Danube region.

According to this interpretation, the reasons for the church to remain at Šutna, while the town developed on the other side of Klanec, does not indicate the town and its fringes, but of two settlements that were not established concurrently. Where Šutna is today, Kamnik was supposed to have been developing before the catastrophe, whereas the Kamnik town centre was supposed to have been established after the draining of the lake at the emptied area to the north of Mali grad.

As there is no break to be discerned in the account of the settlement of Kamnik, the renewed construction of the town must have been quite quick, supposing that the original Kamnik had experienced a catastrophe. This is indicated by some traces of the level of original buildings. However, the change in the level of buildings has not been attested only to the north of Mali grad, but also at Šutna, which those who have written about the lake were inferring based on the bell tower of the church at Šutna that had supposedly subsided by an entire storey due to the soft terrain.

Supposing that Šutna is the old Kamnik in ruins, everything that lies to the south-west of Klanec and was considered to have been subsiding, would, therefore, be mounded artificially. There were no reports of mounding, just as there were only scarce reports on older finds in this part of the town. The hypothesis can thus only be confirmed by archaeological proofs, whereas the limited volume of testimonies only makes verification much more difficult.

There are records regarding the Roman period in Kamnik, but in very limited scope. They mostly originate in the surroundings, whereas the finds in Kamnik originate in Zaprice, at Mali grad and the western part of Šutna. Despite the finds being rare, modern archaeological research enables inferring the importance of Kamnik in antiquity. A tombstone discovered at Zaprice in Kamnik indicates metallurgic activity, and there are other testimonies indicating the importance of the outskirts. The question then arises whether the explanation comprising the great catastrophe and the emergence of a new Kamnik to the north of Mali grad could explain why there were no finds in the town centre dating to the times of the Roman Empire.

A new perspective on Šutna's past required the testimonies of the demolished settlement to be further assessed. Alongside very few archeologically attested finds, there were plenty of oral accounts to be found. The majority relates to finds of bones that cannot be attributed to the cemetery. Among the finds that evaded expert attention is the canal traversing Šutna by the middle of the main street: it was discovered by the Germans constructing the sewer system. There are individual un-researched finds hinting at the importance of this part of town in the middle ages, such as the discovery of a walled-in Romanesque doorway in a house in the southern part of Šutna. The issue is even more revealing because Mali grad was defined as the city castle in the early 13th century, but there is no archaeological data proving the existence of a concurrent settlement.

Also worth renewed consideration is the find at the parochial garden, where the foundations and lower parts of walls of a Romanesque church in ruins were discovered in 1971, at the time labelled as a crypt. These finds indicate that many uncovered traces of older settlements have been concealed. Further examples are uncovered walls, unexplained

doors and various small items that were discovered in deep excavations, including glassware, blacksmith tools found deep underground, as well as various personal items.

What was demolished could be attributed to the flooding lake, which also explains some points of confusion, such as the positioning of Nevlje church immediately beside the escarpment, and the time of the flood indicating that the inhabitants had already been converted to Christianity, while also explaining the striking contrasts between the town and its fringes at Šutna. In understanding the tradition of the flood in this manner, the finds from the plain to the south of Kamnik, at Drnovo, are given greater importance, as is the tradition of the monastery close to the Homec hill.

The account of the monastery also helped determine the time of the catastrophe. Based on this tradition, Schumi set the lake flood after 1300 and before 1320; in 1300, the Mekinje monastery was founded, which was supposed to be constructed with the help of the Franciscan monks (OFM). Schumi's anticipation opens the question of whether the breach of the lake was a part of a major disaster, the earthquake on 25th January 1348, which killed between twenty and forty thousand people in Carinthia, Carniola and Styria. That earthquake took place between two and three o'clock in the afternoon, and the story of the Kamnik lake implied a connection with the earthquake, saying that the bell in Nevlje started ringing on its own at the time of catastrophe. That happened at three o'clock, as the daily bell-ringing in Nevlje used memorialize.

Often intangible or illogical in its definitions, yet inexhaustible in its testimony, tradition speaks to experts of various professions. It was this tradition and the issues raised in this article that led to a geological survey. The geological profile of the borehole that was made in 1975 as part of geological-geomechanical research before constructing a new reinforced concrete bridge in the northern part of Kamnik, at Fužine, showed a clearly expressed layer of silt with plant residue below the upper layer of humus, thus proving the existence of a lake. This was confirmed in May 2015 by further geological excavation at various locations within the area of the supposed lake: it has proven the existence of a layer of lake sediments (silt clay or clay silt) about one metre thick under a thin layer of humus.

This traces might hint at a new understanding of Kamnik in the past: indicating the existence of a lake, yet also indicating the existence of an unknown Kamnik. This insight may lead to finding the answer to when the lake drained and why the rings that are mentioned in the tradition, even appear on two levels. Perhaps this insight will also lead to the high escarpment at Šutna, enclosing gardens and the presbytery from the south, being recognised as the town wall of a Kamnik of the past, turned into moraine by the water from the lake.